

משהו על מפרשים קדמונים לירושלמי

סאה

שאול ליברמן

הירושלמי והבבלי שני אחים בני אב אחד הם. הראשון הוא הבכור גדל בחיק אמו, והשני הצעיר גדל להתפתח אצל אשת האב. ברם עמדה לו זכות מיוחדת לתלמוד הבבלי שטיפחו אותו וטפלו בו בקביעות, ומעולם לא פסק מפי החכמים והלמידים. כבר הרבנים הסבורים חברו לו באורים ופרושים למקומות הסתומים, והגאונים החחילו לחבר קיצורים מתלמוד זה כדי להודות על פיהם הלכה לתלמידים. נוצרו וגולדו הלכות גדולות, הלכות פסוקות והלכות קטועות, קיצורים מן התלמוד הבבלי בחוספת פירושים שהכניסו אותם לגוף הספר. ורק בסוף תקופת הגאונים נתבשלה ההכרה ובכר הצורך לכתוב פירושים שיטתיים וסיטמתיים לתלמוד עצמו.

לא כן גרל הירושלמי. מתחילת המאה החמישית לספירה הרנילה כשנתבסס השלטון הנוצרי גברו הרריפות והשמרות על א"י. ואם לא פסק לימוד התורה לגמרי, הרי בווראי לא התאימו התנאים לפריחת ההלכה וליצירת ספרי הלכה, ובדרך פלא נוס לא נשחכחה שם תורה א"י. ברם אין ספק שבמשך כל תקופת הגאונים לא בוטל הכח והסמכות של תלמוד המערב בא"י עצמה, אלא שגרמו תנאים מיוחדים להחלשת השפעתו על תפוצות תגולה, עיין מ"ש הגר"ל גינצבורג במבוא לפירושים וחידושים ח"א עמ' פ"ה ואילך. יתכן שגם בא"י נתחברו פירושים בוררים למקומות הקשים שבירושלמי וקיצורים ממנו על דרך הלכות גדולות וכו', אבל לירינו לא הגיע שום ספר מעין זה, וגם אין לנו רמזים על קיומם של ספרים כאלה, אלא, שכמובן, אין לא ראינו ראיה. אמנם יש עכשיו בירינו פסקים מבוססים על תורת א"י, כגון, טריפות ראי"ב² ועיבורים שונים של ספר המעשים³, אבל רחוקים הם בסידורם ותכנם מן הקיצורים הבבליים של תלמודם.

ברם גם המזל וצמח מרכז תורה גדול וחשוב בקירואן שבאפריקה הצפונית, מרכז שהיו לו קשרים עם מצרים ועם אטליה של יון וררכם ינק הרבה מתורת

1 עיין במכתבו של ר' שלמה בן יהודה אצל יעקב מאן, היהודים כמצרים וכו', ח"ב עמ' 124, ומ"ש בפירושי לה' הירושלמי להר"ם, עמ' כ"ח הע' 67.

2 נתפרסמו ע"י הר"ן אפסטין בתרביץ ש"ב ס"ז, עמ' 314 ואילך כצרוף מבוא מצויין.

3 נתגלו בראשונה ע"י ד"ר בנימין מנשה לוי ונתפרסמו על ידו בתרביץ ש"א, עמ' 57 ואילך, ש"ב, עמ' 407 ואילך; רי"ן אפסטין שם ש"א ס"ב, עמ' 39 ואילך, ש"ב, עמ' 324 ואילך; יעקב מאן שם ש"א ס"ז, עמ' 5 ואילך. ועיין ליברמן בתרביץ ש"א ס"ב, עמ' 137 ואילך, שם ש"ב, עמ' 377 ואילך.

א"י. חכמי קירואן הבינו שאין להחעלם לנמרי מהלכות הירושלמי. וספר מחיבות יוכיח. ספר זה שנחבר כנראה בקירואן⁶ בתחילת המאה העשירית לספירה הרגילה משלים את פסיקת הבבלי מתוך הירושלמי ומעתיק ומקביל את שניהם אחד על יד השני⁷. ואם אמנם הגוים הקראי ישועה בן יהורה שכתב. וכבר ראיתי למקצת חכמי הרבנים מי קצר שני התלמודים של ארץ ישראל ושל שנער⁸ וכו', וגם כבר ראיתי למי קצר שני התלמודים⁹, מ"מ יש בו בספר זה נטיה מסוימת להוציא הלכות מן הירושלמי ולהסמיכן להלכות הבבלי¹⁰. אבל בעיקר וביחוד פעל גדולות בעניינינו רבינו נסים נאמן מקירואן בספרו מגילת סתרים, שבו חקר ושלב את שיטת הבבלי והירושלמי והבליט את האור ההרדי שמפיץ האחר על השני. הוא היה אחר מן הראשונים שראה שמתוך הירושלמי אפשר לפרש כמה מקומות בבבלי, כפי שנראה בעיקר ממגילת סתרים וגם מס' המפתח שלו. ובעקבותיו הלכו גם הר"ר ואחרים. ברם הנסיון הראשון לסדר את הסוגיות שבירושלמי שלא נדחו לנמרי מן ההלכה ואח הפסקאות המבארות המשלימות את הבבלי נעשה ע"י רבינו הגדול ר' משה בן מיימון ז"ל¹¹. רבינו לא הסתפק בקיצור גידא של סוגיית הירושלמי, אלא שהיה ברעתו גם לבאר את ההלכות¹². ואפשר שלא התכוין להכניס את פירושו

4 עיין מ"ש הר"ל גינצבורג במבוא הג'ל, עמ' צ' ואילך.

5 עיין במבוא הג'ל, עמ' צ"א ואילך.

6 עיין בס' מחיבות הוצ' רב"ם ליון, ירושלים תרצ"ד, עמ' 12 ואילך, עמ' 71-98.

7 מקורות, הוצ' מארקאן, פטרבורג תרס"ט, עמ' 149.

8 שם, עמ' 150. פרופ' ר"א מרכס שער לנכונן הוצפה האנגלי מהר"ר חרשה ח"א, 1910.

9 עמ' 96. שהכוונה היא לס' מחיבות.

10 ליון במבואו לס' מחיבות, עמ' י"ז ואילך משער שהיה קיימת גם מהרורא עתיקה של

ס' מחיבות הפתה סתם ספר מחיבות שמעתיקים סטנו הראשונים. אבל עדיין יש לפסק בזה,

ואפשר מאד שצדק הר"ל גינצבורג בכחבו ומבוא לפירושים וחירושים לירושלמי ח"א עמ' צ"א.

הערה (14): יותר נראה שאין לנו אלא ספר אחד בהעתקות שונות, ומחייבת עתיקתא שמסעה

העתק ישן של ספר מחיבות שנסרר לפי סדר התלמוד. וכן באמת שמסע קצת מלשוננו של הרמב"ן

שכתב (מלחמות), שנהררין פ'ג לבבלי שם כ"ז ב': ליון ס' מחיבות עמ' 98. כ.ת.ו.ב

כנוסחא ישנה של בעל סחיבות, ואין כאן מהרורא אלא נוסחא. וכן נעלמה

סליון הפיסקה החשובה שבמלחמות (ב'ק פ"ט, לככלי שם ק"ד רע"ב): כנוסחא ישנה

של בעל סחיבות כתוב אין משלחין מעות בריוקני ואפילו עדים חתומים עליה ולא

על אסימון. ור' יוחנן אסר אם היו עדים חתומים על אסימון משלחין (בשעתו

העירוני דר"ר ליון על פיסקא זו, אבל מפני סבה כלתי ידועה לי לא נכנסה

לתוך הספר והשליפה כאלמה שהוציא לאור עמ' 110). לפינו בתלמוד שם

אין וזכר לאסימון. ובפירוש ריוקני נחלקו הראשונים, אבל בא"י ובמצרים השתמשו

על מלה זו כמובן המחאה (עיין במפתח של מאן לספרו, היהודים במצרים ח"ב, עמ' 415

דרך דיוקני), והרבנים יתבארו א"ה במ"א. כמו כן עליו לתקן את רבנו ליון בסוגיית סנהדרין

שם (מחיבות עמ' 99) שכתב כי הפיסקא, ולא היא לא שגא לאפוקה ולא שגא לעולה' חסרה

בה'ג אספמיא, עמ' 476. והרבנים אינם מדויקים שכן נמצא שם באותו עמוד: ולא היא וכו',

עיי"ש בהערה מ"ד. ועיין בשו"ת המיוחסות ס' קל"ג.

10 עיין מ"ש ע"ז במבוא לה' הירושלמי להר"ם עמ' ה'.

11 שו"ת הר"ם ס' ע"ג, הוצ' ר"ח פריימן זצוק"ל, עמ' 318.

[ג]

משהו על מפרשים קרמונים לירושלמי

דפט

לחך הפנים כמו שנהנו בה' והר'ף בבבלי, אלא רצה לכתוב פירוש על יד הנוסח. ואם זו היתה כוונתו דרי היה הוא הראשון שהבין שמוטב להבריל ולהפריש את הבאור מתוך פנים הספר. רצונו זה לכחוב באור מיוחד להלכות הירושלמי גרם לזה שלא שינה את הלשון של הסוגיות שהעתיק ולא שלב פירושים לתוכן כרגיל אצלו. נציע דוגמא אחת.

פיה'מ לחסיד פ'ה מ'א הוצ' פריער, עמ' 12 בשם ה' הירושלמי:	ה' הירושלמי עמ' כ"ב	ש'ת הר'ט סי' פ"ו, עמ' 47 וועיי'ש עמ' 1301:
---	---------------------	---

ברין היה שיהיו קוראין עשרת הרברות	ברין היה שיהו קורין עשרת הרברות	והיה מהמינים מי שמאמין שאין
בכל יום ומפני מה אין קוראין אותן מפני	בכל יום ומפני מה אין קוראין אותן מפני	מן השמים זולתי עשרת הרברות
מינת המינים שלא יהו אומרין אלו לברן	מינת המינים שלא יהו אומרין אלו לברן	ושאר התורה משה מפי עצמו
נתנו לו למשה בסני' 12	נתנו למשה בסני'.	אמרה ולכן כטלו קריאתם בכל יום.

ברוך כלל אפשר לומר שבפיה'מ ובסה'מ דייק רבינו הרבה יותר בהעתקותיו מן המקורות מאשר בתשובותיו ופסקיו, ובה' הירושלמי העתיק לפי שעה רק את הסוגיא גרידא.¹³ ברם עצם הבחירה של הפסקאות וקיצורן יכולים לשמש כמה פעמים כפירוש לרבי הירושלמי.¹⁴ ויש להצטער על שלא הגיע לירינו כל הספר וביחוד על שלא הספיק רבינו לכתוב את הבאור שלו להלכות הירושלמי.

פי' ר' יצחק הכהן מנרבונא

ער כאן יש בירינו רק פסקים וקיצורים מן הירושלמי או פירושים בודדים להלכות שבו. אבל מכאן ואילך נאמנת עלינו עדות ר' מנחם המאירי שכתב:¹⁵ ועוד בנרבונא... הרב ר' יצחק הכהן אשר היה מתלמידי הרב הגדול הראב"ד ו'ל ויסר פי' ירושלמי ברוב חלחא סררי הגיע לירינו מהם קצתם וכו'.

עכשו שוכניו לספרו של המאירי לכתובות נתגלו לנו כנראה קטעים מפירושו של ר' יצחק למסכת ירושלמית זו. וכ'ה כותב (עמ' 116): והוא שאמר שם¹⁶ בהריא, הרא איתת (צ"ל: איתא) אתת לנבי ר' יוחנן אמרה לו אשת איש הייתי

12 בספר היד לא העתיק כלל הלכה זו, וכבר עמד ע"ז האחרונים.

13 ורק לפעמים סועטות הכנים פירושים קצרים לחוך הסוגיא, כדרכו, עיין מ"ט בכטוב שם, עמ' ה' ובהערה 5 שם.

14 עיין מ"ש, עמ' ל"א הע' ג' ועוד בכ"ס שם.

15 בפתיחה לאבות, קרוב לסופה וממנו בשערי ציון לר"י די לאטיש, הוצ' בובר, עמ' 44.

16 ירוש' כתובות פ"ב ה"ה, כ"ו ע"ג.

וגרשה אני והחירה. מן הנפקות אמרין ליה הרי עדיה בלור, כלומר: שיצא קול בכך, אמר כך וכו' או אמרים אפילו עדיה בקנטסטין חמתין. פירוש בתמיה. ומה לי אם יצא קול בכך והואיל ומכל מקום היא קרמה לומר כן קודם שיבוא ושכבר הותרה קודם ביאתם. וכי אלו היו אמרין שיש עדים בקנטסטין שהוא מקום רחוק הרבה נמתין לה מלהחירה, כך אפילו במקום קרוב אין נמנעין מלהחירה, ואין ביאתם שאחר היחרה מעלה או מורידה כלל, וכן פירשוהו מדרולי הרבנים שבנדב בונא בפירוש ירושלמי שלהם. קרוב לוודאי שהכוונה כאן לר' יצחק מטרבונא הנ"ל, כמו שעזר לנכון הרב המו"ל ר'א סופר במקומו.

ואשר לעצם העניין נחלקו הראשונים בלשון, כך (וכן) אנו אמרין שכירושלמי, אם פירושו בחמיה או בניחוא. ולא דווקא כאן; אלא בכמה מקומות בתלמודה של אי. ואם יבקצת מקומות אין להכריע בוודאות לצד החמיה, הרי ברוב המקרים מוכח מתוך הסגנון שאין בין כן אנו אמרין (וכן אני אומר) ובין דלא כן מה נן אמרין אלא הברל כסינון ולא בחוכן, ושניהם בחמיה נאסרו. חספת חשיבות הרבנים להלכה, נציין את המקומות שמצוי בהם ביטוי זה.

שביעית פ"ד ה"ז, ל"ה ע"ג: קוד וכפניות הרי הן כעץ. וכן אנו אומרם ועץ אסור לשלוקו, וכאן אין לפרש אלא בחמיה, כפי המפרשים, ועיין אהצ"י שם ע"ב 36. שם פ"ח ה"ה, ל"ח ע"א (מע"ש פ"ג, נ"ד ע"א; שבת פ"א, נ"ו ע"ג וע"ג פ"ב מ"א ע"ד): כך אני אומר (ובשבת ובע"ז ובשריר' 27): כך אנו אומרם) במקום שאין פת (צ"ל: שפת, וכו' במקבילות, ובשביעית נמטה שורה) ישראל מצויה ברין היה שתהא פת נים מותרת וכו' כך אנו אומרם) במקום שתבשילי ישראל אין מצוין שם ברין היה שיהו תבשילי נים מותרין וכו'. ובשנה"ל ח"ב (הטולה ח"א ע"ב 2): ר' יסעי' וצ"ל פירש הבי וכו' במקום שאין תבשילי ישראל מצוין שיהו חכשילי נים מותרין, בתמיה. ועיין מ"ש משנה"ל עצמו להלן שבת פ"ג.

המשרות פ"א, ה"א: ערלה פ"א ה"א, ס' ע"ג: כך אנו אמרין עצים חייבים במעשרות. ופירש ע"ז בעיטור ח"א, שיהוף (ר"ז כ"ו ע"ב, הוצ' ר' מאיר יונה, מ"ב ע"ב): וכן אנו אומרם לשון אחמה היא בנמ' ירושלמי, 18. ובמזכרן שאין לפרש אחרת את הפסקא שלנו. הלה פ"ב ה"א, נ"ח ע"א: כך אני אומר (בחוספות ובריטב"א ר"ה י"א): כך אנו אומרם) לא אכלו (וכ"ה בר"ש פ"ב מ"א, באר"ז ח"ב ס' רל"ג, נ"ה ע"ג, בחוספות ובריטב"א הנ"ל, בדפוסים בטעות: יאכלו) ישראל מצה בלילי הפסח. וכאן המירוש בוודאי בחמיה, כמו שפירש בריטב"א הנ"ל, עיין באהצ"י שם ע"ב 120.

ערלה פ"א ה"א, ס' ע"ד: כך אנו אומרין וית ותאניה עד שיחשוב עליהן, וגם כאן הפירוש בחמיה מוכרח.

בכורים פ"א ה"ח, ס"ד ע"ב: כן אנו אמרין הלוקח מן השוק סביא בכורים וכו' כך אנו אומרם הלוקח מן השוק וכו', וגם כאן החמיה מוכרחה. שבת פ"ו ה"א, ז' ע"ד: כן [נן] אמרין אסור לו לאדם לצאת בהמייני, ואף כאן החמיה ברורה.

שם פ"ח ה"ז, י"א ע"ג: כך אנו אמרין צריך שיהא יושב ומשקל ביד, והפירוש ברור כנ"ל.

27 עיין בהערות הר"א סופר במאדרי שם ע"ב 116 הע' ז'.
18 והוא מצוין שם גם לירוש' ב"ב פ"ט, י"ז ע"א, ביצה פ"א ה"ג ס' רע"ג ומ"ק פ"ב ה"ג, פ"א ע"ב. ובס' הליכות עולם לר"י קארו, כללי הנסרא ויבין שמועה ק"ט ע"ד: כשאומר בירושלמי כך אנו אמרין כך וכך וכו' הוי בחמיה, כך פירש בעיטור כאות ש"ה, שיהוף.

[ה] משהו על מפרשים קדמונים לירושלמי רצא

שם פ"ג ה"ג י"ד ע"א: כך אנו אומ' הוציא סצה מרשות היחיד לרשות הרבים אינו יוצא בה ירי וחובתו בפסח. וזמ כגון הפירוש הפשוט הוא בחמיה, אלא שבשבח"ל השלם (סי' סס"ט, עמ' 332) ועוד פירשו בניחוחא. עיין מה שהאריך בזה החירוף במחוקק ברבך אוח"ס חרס"ר, סי' קכ"א ע"ג ואילך ובספרו אהבת דוד, דרוש ה', כ"י ע"ג ואילך. ביצה פ"א סה"ג, ס' רע"ג: כך אנו אומרים אסור לשמש על גבי קדקע. ופירש בעיטור בחמיה (עיין הערה 18), אבל עיין מ"ש להלן עמ' ש"ט. שם פ"ה ה"ב, ס"ג ע"א: כך אנו אומרים אסור לרוש על גבי זמורה בשבת. ועיין מ"ש ע"ג להלן עמ' ש"ט.

תענית פ"ד ה"ט, ס"ט ע"ב (שרירי 181): כן אנו אומרים חרין קצארא אסור ליה למעבד עיבידתיה. ופירש כפ"מ בחמיה, כרגיל, אבל בב"י פסק להלכה ע"פ הירושלמי כאן (עיין בב"י טו"ח סי' הקניא ובשרע"ע שם סי' ה"ג) ופירש בניחוחא. מילה פ"ד סה"ג ע"ה סע"ב ומכות פ"ב ה"ה, ל"א ע"ד: כך אנו אומרים הוישב בבית אפל לא יפירוש את שפע וכו'. וזמ כגון נחלקו הראשונים בפירושו, עיין אהצ"י שם עמ' 98. מ"ק פ"ב ה"ג פ"א ע"ב: כך אנו אומרים פיקרון לא ייבנה מניכסי יחומין קטנים. ואף הכא אין לפרש אלא בחמיה, כמו שפירש בעיטור (עיין הערה 18). יבמות פ"ב ה"ג, י"ב ע"ד: כן אנו אומרים לסחום אורה בעלמא באפוי. וכתב ע"ג בח"י הרמב"ן לרב"נ ח"א: ויש אומרים בניחותא. ובכל מקום שנאמר כיון אמרין בירושלמי בלשון אחתה נאמר.

מוטב פ"ג ה"א, כ"א ע"ב: כך אומר אני מי שאינו יודע לקרות אשורית לא יקרניה כל עיקר. וכאן אין להסתפק כלל שהרברים בלשון חמיה נאמרו, כפי שיוצא מתוך הסוגיא. כחובות פ"ט ה"ה, ל"ג ע"א: כן אנו אומרים (אפי"ן אכלוה וכו'), וזמ כגון סמכתר לפרש בחמיה, אעפ"י שאין הרבר כ"ב מוכרח כמו בשאר המקומות. ובמקבילה שבקירושין פ"א ה"ד, ס' ע"ב גורס: כן אנו קיימין אפילו אכלוה; בכ"ס פ"ג ה"ג, ס' ע"א: ואין כיני אפילו אכלוה.

נדרים פ"א ה"ב, ל"ז ע"א נזיר פ"א, ה"א, ג"א ע"א: כן אנו אומ' נזיר פסילים (צ"ל פסילוס) לא יהא נזיר, וזמ כגון הפ"י הוא בחמיה.

נזיר פ"ב ה"ב, ג"א ע"ד: כך אנו אומר היה קורא במורה והוכיד נזיר נזיק. ואף הכא אין להסתפק שהפ"י הוא בחמיה.

שם פ"ה ה"ה, נ"ד ע"א: כך אנו אומרים היה עשיר והעני תיפקע ממנו נזירותו. כלומר, דבר שאין להעלות על הדעה.

זוה נותן מחצה. ואף כן מוכח ט"ן העניין שהמירוש הוא בחמיה. ועיין רשב"א שם פ"ז א' ס"ד פ"ה.

ב"ב פ"ס ה"ד, י"ז ע"א: כך אנו אומרים אדם שסצא מציאה אחיו חולקין עמו וכו' כך אנו אומרים אדם שיצא לליסטיא אחיו חולקין עמו. ופירש בעיטור הג"ל (עיין הערה 18), בשות' הרשב"א המיוחסות להרמב"ן סי' כ"א ובתשב"ץ ח"ג סי' פ"ג בחמיה. וכן יוצא ט"ן המסקים של כמה ט"ן הראשונים, עיין בחמיה דעים להראב"ד סי' נ"ח, כריטב"א בשם רבו (לפי נ"י פ"ט סי' תתצ"ג) ועוד.

ברפ"כ' המחיתות פירש את הירושלמי כאן בניחוחא (עיין בעיטור הג"ל ובס' המחיתות הוצ' לוי"ן עמ' 22). וכן כנראה פירשו גם הר"ח והר"ש (לפי הגה"מ פ"ה מה' שותפין אות ד"א, הרי"א ור' יצחק הרישב"ורק ולפי פסקי ריקנטי סי' שי"א) ועוד. סנהדרין פ"י ה"א, כ"ג ע"ב: חוקיה שאל הרי שהיה יוצא ליהרג ונשתחך כן אנו אומרים. הכא לא נשתחך היה לו ללמד על עצמו זכות. שפע ר' יוחנן זמ"ר הא שאלתא דחמרה. אלא כני שהיה יוצא ליהרג ואמר יש לי ללמד על עצמי זכות ונשתחך כן אנו אומרים. הא אילו לא נשתחך היה לו ללמד על עצמו זכות. אמר הא אמירה. וכאן הסיענון הוא לא בניחוחא ולא בחמיה אלא בלשון שאלה.

רצב ליברמן (ו)

שבוטע פ'כ סה"ב, ל'ג ע"ד: אמר ר' יומי כן אגן אומר' היה יודע שיש טומאה בעולם וכו'. וגם כאן הפי' בחמיה, אלא שהגירסא אח'כ משובשת, עיין בגליון אפרים ובשערי תורת א"י. סוף דבר, סקירה כללית של כל המקומות בירושלמי ששקוע בהם ביטוי זה מאשרת ומקיימת את פירוט רבינו יצחק (שהוא גם פירוש בעל העיטור והרשב"ן), שכן אגן אסרין אינו אלא בחמיה. סמוך הסוגיות מוכח שברוב המקומות אין לפדשו אלא בחמיה, ואם בקצתן יש לפדשו גם בניחוחא, הרי ילמוד סתום מן המפורש, ועליו להשוות את מדרותיו ולפדשו ככל קום בסובן אחד.

' ובמאירי פסחים מ"ו א' (65 ע"ב): וגדולי המפרשים (כלומר, הראב"ד) וכו' גורסים בירושלמי וכו' ומפרשים אותו בחמיה וכו' ומכל מקום ראיתי לקצת חכמי נרבוטא שפירשו בירושלמי שהזכרנו וכו'. מסתבר שכיוון כאן לפי ר' יצחק הגיל, ובניגור להראב"ד קרא לו, קצת חכמי נרבוטא. הגירסא של ספרי נרבוטא מתאימה לגירסת המנהיג והר"ש משנץ (עיין אהצ"י שם עמ' 44) והפירוש של קצת חכמי נרבוטא הוא מחדש מאד, עיין הירושלמי כפעטו 119 ואילך. וכן מעתיק במאירי כתובות עמ' 429: וכן מצאתי בפירושה לגדולי החכמים שבנרבוטא בפירושי הירושלמי של הם כדרך שאורנו בתלמוד המעיד וכו', עיי"ש בהערות הרב ד"א סופר. הרב המאירי בוודאי השתמש הרבה בבאורי ר' יצחק הכהן לירושלמי, שהרי הוא מעיד בעצמו (בפתיחתו לאבות הגיל) שחלק מפירושיו הגיעו לידו ועיין במאירי כתובות שם עמ' 175 ובה' י"ג; עמ' 286 ובה' כ'; עמ' 443 ובה' ב'.

פי' ר"י בן יקר לירושלמי

ר' רוב צאמבער הוא הדאשון שהעיד באופן מקיף על פירוש של ר"י בן יקר לירושלמי. הוא ציין שם לשו"ת הרשב"א ח"א סי' תקכ"ג, לה' הרמב"ן ב"ב ל"ו ב' וקי"ג ב' (ועיין גם בליקוטיו לפסחים ק"ז) ולפי' הדשב"ץ לאבות פ"ד מ"א. מתוך המקורות הגיל נראה שפירוש לכה"פ חלק מסדר מועד וסדר מניין של הירושלמי.

פי' ר' מאיר בן שלמה נ' סהולא (שהולא) לזרעים

חכם זה שהיה מפורסם בין בעלי הקבלה ושחבר כמה ספרים על דרך הגסתר²⁰ שאל מן הרשב"א כמה שאלות בעניני הלכה.²¹ הרשב"א כותב לו: שאלת עוד לפרש לך כמה משניות מורעים²² וכו', ומיד נראה שהיה לו עניין מיוחד במשניות זרעים. ער כמה שידוע לי לא הרגיש עום חכם שר' מאיר בר' שלמה חבר פירוש לירושלמי זרעים. מציאות החיובי מקויימת ע"י הפירושים המזויכים שמובאים

19 מכתב חדש ח"ט, 1880, עמ' 421 ואילך.
20 עיין מ"ש גרשום שלום, כתבי יד בקבלה ירוסלים הר"ץ, עמ' 147.
21 עיין בשו"ת הרשב"א ח"א סי' ר"ע ואילך, סי' ר"פ ואילך.
22 שם סי' רפ"ו, ועיי"ש בס"י רפ"ו-רצ"א.

[1] משהו על מפרשים קדמונים לירושלמי רצנ

ממנו ע"י ר"ש סיריליאן בפירושו לירושלמי. אמנם אינו מן הנמנע שהפירוש נתחבר רק למשנת זרעים, אבל מתוך הפסקאות הארוכות שהביא הרש"ם מוכח שפירש גם את הירושלמי, ולכל הפחות מותר להעמידו ע"י פירוש הר"ש משנן לזרעים המפרש חלק גדול מן הירושלמי לסדר זה.

וכן מעתיק הרש"ם בפתיחתו לפי הירושלמי, ת"ד: וכתב רב מאיר [ן] סה"א ז"ל משום ראייתו בסוף ברכות ויאמר לקוצרים ה' עמכם שנה מיר פאה רכתי' לא תכלה פאת שרך כקצרך, ואחר פאה רמאי משום רפאה ולקט שכחה פטורין מן המעשר והם מתנות עניים, ועני נמי פטור מן הרמאי ע"כ.

פאה פ"א ה"א, ב' סע"ג: וכנודן ארבעה רבירים. פי' רבינו מאיר [ן] סה"א ז"ל דכתיב גם את זה לעומת זה עשה האלהים. וגרסין בפ"ק דקידושין (מ' ע"א), כתוב אוי לרשע רע וכו' וכו' ויש רשע רע ויש רשע שאינו רע אלא רע לשמים ולבריות זהו רשע רע.

שם סה"א, ג' ע"ג: ורבינו מאיר פי' ראיבא רד' אסי ראמר בתלוש היא דמביעי ליה, ופשיט ליה מר' ייסא גופא.

שם פ"ג, ז' ע"ב: ופירש הרב ז"ל וכו', עיין מ"ש ע"ז להלן למעשרות פ"א מ"א. שביעית פ"ב, ל"ז ע"ב: ורמב"ש ז"ל פי' פירוש נכון עפר לבן לא היינו שדה לבן אלא קרקע תיחוח ולח ויש בו אילנות ורי לו בהשקאה מועטת.

שם פ"ח, קכ"ו ע"א: ורמב"ש פירש בתרומות רש"י היינו בראיבא כהן, והכא מירי רליבא כהן.

תרומות פ"ח, ע"ב ע"א: ורבינו מאיר [ן] סה"א ז"ל פי' הא רא"ד אלעזר ראמרה לו הבא לי על כרחיך רצה לומר התקבל לי גיטי במקום פלוני וכו', עיי"ש שהאר"ך. והרש"ם רוחה את כל רבריו.

שם ספ"ו, ק"א ע"ב: ורבינו מאיר ז"ל פי' רגבי מקוה עיקר המים פוסלין לא מפני נתינת טעם, וגבי תרומה לאו אוכלין ניהו אלא משקה שיש בו טעם תרומה.²³

שם פ"א, ק"ה ע"א: וכתב רבינו מאיר רג' הכ' והלובסין, כי ההיא רלקמן פ"ב דמעשרות רתנן היה עושה בלובסין לא יאכל בבנות שוח, והם מין תאנים. והעוקץ הוא העץ שחלוי בו הפרי ויש בו קצת מחיקות. ומפ' בנמ' במובלעות באוכל דהיינו מן הקשר ולפנים. וכו' רמב"ש ז"ל דמשום עוקצי תרובין הוא ראיצטריך עהיצא חוץ לעומת האוכל הוא קשה, ואפי' הניית מציצה אין בו. וכן העתיק בשם הרש"ם במלאש שם פ"א מ"ד.

שם ק"ה ע"ב: הילכ' נר' כפי' רבינו מאיר שפי' המורסן היא הקליפה הגסה היוצאת קורם טחינה ולא השיבה אוכל, אבל בסוכין שהוא לאחר טחינה יש חילוק בין חטים חרוטות לישנות. וכן במלאש שם מ"ד.

²³ גם מכאן מסמך שרמב"ש פירש את הירושלמי ולא את המשנה גרידא, שהרי גם הר"ש לא הביא את הירושלמי כאן אלא כמקוואות פ"ו. יש להצטער על שהרש"ם לא העתיק את פירושו דמב"ש למפניו תרומות ששאל עליהן את הרשב"א הג"ל.

שם קיז ע"א: במעמירו על תמרתו וכו' וכן פי' רמב"ש חיל, יכול לקנב כל העלין עד שיאשר העמוד האמצעי, ובסוף העמוד יש ב' הרבה עלין קטנים, ואותו אם יקנבנו הוי הפסד גמור.²⁴

מעשרות פ"א מ"ו. הר"ש סיריליאז בפי' לפאה (פ"ג, ז' ע"ב) מפרש: וכן כתוב ג"כ בפ"ק דמעשרות רתנן התם הבצלים משיפקלו, ומפרש בנמרא²⁵ מן דו ידים פורגרא, ופירש הרב ז"ל שם יש דרך תולשי בצלים שתולשין אותן עם השרשים ואח"כ מסיר מעל הבצלים הקליפות הרעות והשרשים שלהם, והשרשים נקראין אימהות בלשון המשנה ובלשון הירושלמי פודגרא ע"כ. הרב ז"ל אינו אלא ר' מאיר בר' שלמה, שהרי כן מעתיק פירוש זה בשם רמב"ש במלא"ש למשנת מעשרות (פ"א מ"ו), ואין ספק שהעתיק מפי' הרש"ס למעשרות.²⁶ ואם אין כאן ט"ס, והרש"ס קורא לרמב"ש הרב סחם, הרי מוכח מכאן שהרש"ס העתיק מפירושו תכופות, מבלי להזכיר את שמו.

שם פ"ד מ"ו (לפי מלא"ש במקומו): תמרות של תלתן. הם הלובים הרבים שמוציאין האילנות בימי ניסן, וכל זמן שהן זקופין למעלה כחמר קרויין תמרות. ויש בני ארם אוכלין אותן, כן פי' בערוך, וכן פי' ג"כ הרמב"ש ז"ל וכו'. ר' אליעזר אומר הצלף וכו' כתב רמב"ש ז"ל רמשה שנה רר' אליעזר בהדי תמרות תלתן, משום רר'א ס"ל כב"ש ראמרי בברייתא דמייתי בירוש'²⁷ הצלף הוי ירק וחשיכי תמרות אוכלא. ור"ע סב"ך דסכרי מין אילן הוא, ותמרות וקפריסין לאו פרי הוא, אלא רומיא דקורא, וקליפין דעלמא הן, ואין חיבות. הר"ש שיריליאז ז"ל.

הן, ואין חיבות. הר"ש שיריליאז ז"ל.
מן הקטעים הללו אפשר לעמוד במקצת גם על טיבו של פירוש הרמב"ש ז"ל.

²⁴ בירושלמי שלפנינו, מ"ז סע"ד: במעמירו על תרומתו. וכה"נ, בכיל ובכיר וספק הוא בעיני אם הגירסא, על תמרתו היחה לפני הרש"ס בכת"י הירושלמי, או שהעתיק כן מפי' הרמב"ש. ולפני הר"ש שגנץ היחה כנראה גירסא אחרת בירושלמי. וכה"נ גם (בפי"א מ"ב בדפ"י ראשון): כדרך שנתנו בחולין כך ינהג להקן את התרומה ואין בהן משום מאבד תרומה כשמשליך את הסותר. בירושלמי א"ר אבהו בשם ר' יוחנן כן הוא שיעור, דסולת (צ"ל: מסלת) כל שהוא רוצה, מקנב בירק כל שהוא רוצה ונבד"ח של הר"ש, תקנו (גבגו). וכן נראה היתה הגירסא גם לפני הריב"מ, עיי"ש. ולפי' פירושו שרברי ר' יוחנן מוסבים על הברייתא שכת"כ אמור פרק ד', ה"א, צ"ו רע"א) וחסרה לפניה המלה, והתנ"י. וברור שחסר לפנייה גם המאמר ר' אבהו בשם ר' יוחנן במעמירו על תרומתו. ונוסח משובש מדמין להם לרבנותנו ז"ל, וכן היא שיעורא' מוסב על משנתנו, כפירוש בעל פ"מ והגרי"א ז"ל (נדלא כפי' הרש"ס והרא"ף), וס"ז רגיל בירושלמי, עיין פאה פ"ו סח"א, י"ט ע"ב (כנ"י כ"ר): ר' יונה בעי והוא שיעורה וכו'. ובכ"ס שם: א"ר יונה והוא שיעורה וכו'. וכן בעירובין פ"ב ה"ב, כ"י ע"א: ר' ירמיה בשם ר' שמואל בר רב יצחק והוא שיעורא'. וכן בכ"ס פ"ד רה"ג, ט' ע"ד: רב אמר שיעור הוא וכו'. עיין בנתיבות ירושלים שם.

²⁵ מעשרות פ"א ה"ו, מ"ט ע"א.
²⁶ ועצם הפי' נמצא גם בר"ש, אלא שהוא לא העיר על הירושלמי בפאה.
²⁷ כלומר, שצ"ל: הרב נר' מאיר.
²⁸ מלשון זו מסמך שהרבנים נתקנו מפי' הרסב"ש למשנה שבירושלמי.

פירוש רבינו משולם לשקלים

על הפירושים למסכת שקלים יש לייחד את הריבור. מסכת זו היחה מחוברת לבבלי כבר בזמן קרום,²⁹ והראשונים לא נמנעו מלפרשה.³⁰ חלק מפירושי הראשונים כבר נתפרסמו בדפוסים³¹ ויש מהם שנאברו.³² ויש להצטרך ביחוד על הדא מרגינחא טבא, והוא פירושו של ר' משה בר' חסדאי לשקלים.³³ אבל ישנם לפנינו בכת"י שני פירושים של קדמונים שעדיין מחכים לנואלם. הראשון³⁴ נתחבר ע"י ר' משולם חלמידו של ר' דוד בר' קלונימוס,³⁵ והשני³⁶ ע"י חלמידו של ר' שמואל בר' שניאור,³⁷ ושניהם ישנם בידי בצילום מן כחה"י.

בפירושו ר' משולם נעקק גם נוסח החלמוד, ומסביב הנוסח נכתב הבאור. נוסח החלמוד קרוב בכ"מ לנוסח הירושלמי הנספח בבבלי, והרב נדחק תכופות לפרש פירושים שאינם מרווחים ביותר מפני הנוסח המשובש שלו. כן, לדוגמא, הוא כותב (130 ע"א):³⁸ הניקרב לניבעת לא טובה כל נדיב לב לא רעה ויתפרקו כל העם וכו',³⁹ כלו' הנקרב, מי שמקרי' עצמו למה שמחבקש, לא טובה, דומיא דכל הרוחק השעה, השעה דוחקתו (ברכות ס"ד א'), כמו שאו' ותקר בון אלי כל', שהקב"ה בקש להביאם לארץ, והם לא המתינו אלא רחקו השעה ונרחת מהם. ע"א לנבעת, למריבה. כל נדוי' לא רעה. נ"ל הכל על מה שפירשתי, כל נדיב לב שעושה בנרבת לבו לא ימצא רעה ולא יתחרט עליה. ויתפרקו. שדחקו עצמן לשטות לא מצאו טובה ותחרטו עליה.

הרוחק נראה לעין, ואין ספק שהנירסא הנכונה היא בהוצ' הירושלמי: הן נקרא

²⁹ בס' והזהיר מעתיק הרבה מס' זו ססס כמו מן הבבלי, וגם בכת"י מינכן כל הבבלי נעקקה מס' שקלים בחוק הש"ס שלנו.

³⁰ עיין הרשיפה אצל רטנר באהצו"י שקלים עמ' 1-2 ועמ"ש הרב רמ"ל זק"ס לפי' הרא"ש למס' שקלים (ירושלים תש"ג, הוצ' ר' גמ"פ זק"ס), עמ' 5 ואילך ועמ' 11 ואילך.

³¹ וביניהם גם בית הבחירה למאירי ופי' הרא"ש הג"ל.

³² עיין לעיל הע' 30.

³³ פ"סקאות מפירושו נעקקו בערוגת הכוסם הוצ' ר"א אורבך ח"א, עמ' 105 ונעיי"ש בהע' (116), עמ' 245 ועמ' 293. וכן סביא אח פירושו במנדל עון פ"ג מה' שקלים ה"ה.

³⁴ כח"י אוקספורד מספר 370.7, עיין ברשימת נייבאווער, עמ' 80 ומ"ש בהמניר שט"ז, חרל"ב.

עמ' 334.

³⁵ עיין מ"ס אפטוביצר, סבא לראבי"ה, עמ' 335. אבל מ"ש שר' דוד בר' קלונימוס היה רבו של הר"ש משנן אינו נכון, כי הפירוש לספרא על שם הר"ש משנן מיוחס לו בטעות, כפי' שהעירתי בחוספת ראשונים ח"א עמ' 82 ועוד ככ"ס סב. ועיין מ"ס בח"ב סס, סוף עמ' 295.

³⁶ כח"י אוקספורד מספר 370.10, עיין אצל נייבאווער הג"ל.

³⁷ עיין מ"ש עליו גרום ב*Gallia Judaica*, עמ' 30, הע' א'.

³⁸ לפ"א הא, מ"ה ע"ד.

³⁹ כ"ה בפנים הנוסח שלו. ובירושלמי שבבבלי נמאכן ולהלן בקיצור: ביר"ב: הנקרא לא נבעת. לטובה כל נדיב לב. לרעה ויתפרקו וכו'. ובהוצ' הירושלמי: הן נקרא ולא נבהת לטובה וכו'.

ולא נבחה, לטובה וכו', כלומר, היכן נקרא בתורה ולא נתייש, לטובה וכו', כעין שפירשו המפרשים. וכן בדברים רבה, הוצ' ליברמן, עמ' 9: וכי שמים רעות עשו בלבד, הן נקרא ולא נבחה וכו'. ועי' זה פייט רב סעדיה בסליחות⁴⁰ ובהי ספרא נקרי ולא נבחה. והי עברא נדרר ולא נתכסף.

הנוסח המשובש שלו נרס לו בכ"מ להכנס לפרצות רחוקות. וכן, לדוגמא, הוא כותב (142 ע"א):⁴¹ תני מרבין הוין עמו בשעה שנכנס ובשע' שיוצא. אי מלא פומיה מאי⁴². א"ר תנחומ' מפני הברכה.⁴³ אי מלא פומיה, כלו' בשביל כן הוין מרבין עמו, שמא שם בתוך פיו וניכר כשמרבין עמו, והכל בשביל שלא יחדוהו. כ'חוב' בספר' מאי, ולא יותר. ונר' דהכי יש לו להיות, מאי טעמ' אין נכנס' עמו, הואיל וכל כך חוששין לחשדה, א"ר תנחומ' מפני הברכה שלא ישלש בו עין הרע, כרא' פ' המקבל (ב"מ ק"ז א') א"ר אב' א' רב הונא א' רב אסור לארס עי'עמוד על שדה חבירו בשעה שעומד' בקמותיה. הפירוש אמנם מחוכם, אלא שהוא מיוסד על גירסא משובשת, והנכון הוא בהוצאות שבירושלמי: וי'מלא פומיה מו' וכו', וכפ"י המפרשים. וכן מפורש במדרש ל"ב מרות פ"ז עמ' 130: אם כן ימלא את לגמיו. אינו יכול לעשות כן, שהוא צריך לברך. ועיין להלן עמ' ש' מ"ש בזה תלמיד ר' שמואל בר' שניאור, וגם הוא נדחק לפי הגירסא המשובשת שהיתה לפניו.

וכאמצע הפירושים הדחוקים שלו נמצאים גם באורים פשוטים שלא עמרו עליהם שאר המפרשים. כן, לדוגמא, הוא כותב (141 ע"א):⁴⁴ פסקין במעט מעט, ולא שהיה בבת אחת רביעית. כד' שי'שתכר. שירויה, כלו' כרי שיחיה ממנו. אף הוא אין משתכר, ולא יצא. של שביעית. לפי שאין עובדין ואין מתקינין אותו ואינו טוב. והנה פירושו ל'ישתכר' הוא מור מאד. אבל פירושו ל"ין של שביעית הוא פשוט ומתקבל. ועיין מ"ש ע"ז בהירושלמי כפשוטו עמ' 152 ומ"ש הר"ש סריליאו בפירושו לשביעית פ"ט, ק"ז ע"ב, ומ"ש בשמי הרמ"מ כשר בתורה שלמה.⁴⁵ ועיין להלן עמ' ש' פירושו של ד' שמואל בר' שניאור.

כמובן שאין לרונן מן הדוגמאות שהבאתי על כל הפירושים, שדרי יש לפנינו באור של אחר הקרמונים, ויש בו כמה פירושים נחים, כמה הקבלות למקומות אחרים בספרות התלמודית, מקורות חרשים וגם גירסאות אחרות בתלמוד. וכן הוא מביא (152 סע"א): מדרש אבכיר פ' החדש. מלכותה דומה לחדש. מה חרש הזה מתמלא והולך עד ט"ז כך מפרץ ער יחושפט היתה מלכות

40 סודר רב סעדיה, עמ' שס"ז.

41 לפ"י ה"ב, מ"ז ע"ג.

42 וז"ה ביר"ב, אלא שחסרה שם המלה. אי.

43 עד כאן הוא כפנים הנוסח.

44 לפ"י ה"ב, מ"ז ע"ב.

45 ע"פ הירושלמי שם פ"ז ה"ג. ל"ז סע"ב.

46 וארא ה"ט, כדך י', עמ' ק"ד.

[יא] משהו על מפרשים קדמונים לירושלמי דצז

שלימה, מכאן ואילך חסירה. אמרו עליו על יהושפט שהיו עד קי"ג ריבואי⁴⁷ שומרים,⁴⁸ וגדול היה יהושפט בחזרה ובמעשים טובים⁴⁹ משלמה, וכיון שבא צדקיהו שהוא סוף למלכים נשתלם הירח ונמצא חשך בעול'.⁵⁰

בכל המדרשות המקבילים⁵¹ המניין מחזיר מאבריהם והירח מחמלא במלך שלמה שהוא המז' ונשלם בצדקיהו. אבל במדרש אבכיר אינו מונה את אברהם, יצחק, יעקב ויהודה, ולפי' הירח מחמלא ביהושפט ולא בשלמה, שהיה קטן ממנו לפי מדרש זהו), והמניין נשלם ע"י זה שהמדרש מנה, כנראה, בסוף את היוקים, יוחנן, יהואחז ושלום.⁵²

נסיים במ"ס שנשתרבו לפירושו העלולה להכשיל את הקורא. וכ"ה כותב (143 ע"א): ושעיר המשלח פי' כבש של שעי' המשחל' דאמ' בפ' שני שעירי' יומא פי' מר' וכבש היו עושי' לו מפני הבכליים שהיו מחלשין בשערו של ב'ין קרניו. ואין זה הכשירו ואין צריך לו וכו'. לפי נוסחא זו ברור שהיו חולשין את שער השעיר, ולא את שער המשלח. וכן פירשו ר' אליקים ור' דטראני.⁵³ ברם הפירוש המקובל הוא שתלשו את שער המשלח, עיין בשיח יצחק ליומא ס"ו א'. אבל נראה שיש מ"ס בפירושונו, וצריך להפסיק אחרי המלה בשערו,⁵⁴ ואח"כ צ"ל: שבין קרניו,⁵⁵ וזו היא פיסקא מתוך החלמוד, כלומר הלשון שבין קרניו. וע"ז אומר המפרש: ואין זה הכשירו ואין צריך לו, על כן אינו בא מתרומ' הלשכ'.⁵⁶

47 אולי צ"ל: שהיו עליו י"ג ריבוא.

48 במדרש תלים פט"ו-ו', הוצ' בוכר, עמ' 118: זה יהושפט כלך יהודה וכו' והיה הדירעון *δραγγυος*, עיין קרויס LW ה"ב עמ' 104) שלו והספירה שלו של שש עשרה רבוא. ועיין בה' בוכר שם, הע' כ"ח. ונעלם ממנו שום במכילתא שירה פ"ג. הוצ' הורוביץ, עמ' 127 אנו מוצאים: משל למלך שנכנס למדינה ועליו צפירה מקיפה, ונבורים מימנו ומשפאלו וכו'. וספירה היא *σπειρα* (עיין קרויס הג'ל עמ' 108), אלא שבמכילתא ובמדרש תלים הכוונה היא ל-*σπαρτηγίς*}, כלומר *cohors praetoria*, דוד שופרי המלך. 49 עיין מדרש תלים הג'ל ובהערה כ"ז שם. ועיין פסחים צ"ב א', תחומא פנחס ה', הוצ' בוכר ע"ז ע"ב, ועוד בכ"ס.

50 פסיקתא דרבי פ' החדש, קי"ג ע"א, פס"ר פי' ט"ו, הוצ' רמ"ש, ע"ז ע"א ובמקורות שהעתיק הר"ס כשר בת"ש בא ח"א כרך י"א, עמ' נ"ג הערה ט"א.

51 עיין בירושלמי שקלים פ"ו ה"א, מ"ט ע"ד.

52 לפי דק"ס יומא, עמ' 184, הער' נ'. ועיין כמחברתו המצוינת של גירמן (*Religions-geschichtliche Studien*, עמ' 111) שהעיר על המשל כשעיר המשלח שמשתש בו בר נבא (אגרת פ"ו-1) והוא מסמך אוחז למשנתו ביומא הג'ל. וגם מתוך משל זה נראה שתלשו את שער השעיר ולא את שער המשלח. סמוכים לרבר שהיתה כאן לבר נבא מסורת נכונה רואים מתוך רמיו לאכילת השעיר (כלומר, שער החטאת שנעשה בחוץ) כתומץ. גירמן (עמ' 109) מעיר יפה למשנת מנחות (צ"ט ב') ולר"ן (שם עמ' 110 הע' א') בב"י טור י"ד סי' ס"ו (צ"ל: ס"ו), כלומר שאכלו את הבשר החי של השעיר באומצא (עיין פסחים ע"ד ב').

53 בבתי' ישנן בקביעות נקודות מפסיקות בין כל עיני ועינין, אבל כאן חסרה הנקודה.

54 כ"ה נורס בפנים הנוסח שם.

55 הלשון אטנם מנומנת קצת, מפני שלפי גהתי היה צ"ל: על כן אינן באין וכו', שהרי הוא מפרש כאן את הלכות הכבש והלשון ביהר, מ"ם אינו נראה שהיתה לו להרב גירסא במשנה שלא מצאתיה בכום מקור אחר.

פירוש תלמידו של ר' שמואל בר' שניאור לשקלים

בפירוש זה⁵⁶ חסר נוסח נוף הירושלמי, אבל הבאור בעצמו נכתב באריכות ובהרחבה ואינו משאיר רבר קטן וגדול מבלי לבארו. הוא מרבה להשתמש גם במקבילות שבירושלמי ובמקומות אחרים, והוא כנראה הפירוש המפורט ביותר שיש לנו למסכת זו.

מתוך פירושו המעניינים כדאי להזכיר את פירושו לפרס העצרת ופרס החג. וכ"ה כותב (184 ע"א, לפ"ג ה"א): נראה רפרוס הפסח רווקא קחני ברראש חרש כתי' חורש, והוי מתרומה חדשה ולא סני בלאו הכי, אבל פרוס עצרס וחג לא הייתה התרומה ט"ז ימים קודם אלא בסמוך לרגל, ואנב רישא נקט פהס לכולהו. ואעפ"י שלכאורה נראה שהמקורות (תוספתא שקלים רפ"ב ומקבילה בבכורות, בבלי שם נ"ח א', ירוש' כאן במקומו) סותרים את פירושו, נראה מיר שפירוש רבינו הוא הנכון.

אפשר להזכיר מתוך כמה מקומות בספרות התלמודית שפרס המועדות הוא עדר המועדות ממש.⁵⁷ וכן מפורש במדרש ל"ב מרות רפ"ה (הוצ' ענעלאו עמ' 91): ידר שלמה ממלכותו שלמים וששה ימים וכו' והחדש השני הוא תחלת מלכותו ורחבעם מלך בפרס העצרת, נמצא ביניהן ששה ושלשים יום וכו', עיי"ש. ומכאן שפרס העצרת הוא ערב שכועות ממש. וכן יוצא ברור מירושלמי נדדים:⁵⁸ אמר ר' אבין הכל מודין בפסח שהוא מותר. מה פליגין בפרוס הפסח. ההין (כלומ', ר"מ) אמ' עד שיגיע. וההין (כלומר, ר' יוסי) אמר עד שיצא. וכבר פירש לכונן בשרה יהושע:⁵⁹ פרוס היינו לפני, והיא מלה יוניח לכל לפני (πρός). ופירושו מוכרח, שהרי כן מפורש בתוספתא (נדרים פ"ד ה"ז): ר' יוסי אומר בראשונה היו אומדין המורר הנאה מחברו סחם עד הפסח אסור עד שחיטת הפסח.⁶⁰ משחרב בית המקדש אמרו כל היום אסור. וקרוב לווראי שע"פ ברייתא זו אמר ר' אבין את רבריו שהמחלוקת היא רק בפרוס הפסח, כלומר בערב הפסח ממש, שלד' יוסי אסור עד שיצא, כלומר כל היום. וכן בבב"ד:⁶¹ פרוס הפסח היה. ומשאר המקורות⁶² משמע שזה היה בפסח עצמו, או בערב הפסח ממש. וכן בסדר עולם רבה:⁶³ שעלה סנהריב בפרוס הפסח, אבל בכ"א שם: בערב הפסח.⁶⁴ וכן

56 עיין לעיל הערת 36, 37.

57 ודברי ר' יוסי בר' יהודה בתוספתא וכן דברי ר' אבהו בירושלמי כאן יחבארו להלן.

58 פ"ח סה"ג, מ"א ע"א ובמקבילה שבקידושין.

59 קידושין פ"ג, ל"ט סע"ב.

60 כ"ה בד"ר ובכ"ו.

61 פמ"ח-י"ב, הוצ' תיאורור, עמ' 400.

62 עיין במקבילות שצ"ח תיאורור שם.

63 פכ"ג, הוצ' רטנר, נ"ב רע"ב.

64 פירשתי את הדברים לפני כמה שנים בשעורי בליל סבועות. אח"כ הערני תלמידי הרב גרשון כהן נ"י על ס'ע הוצ' ר"א מרכס רפ"ה: ופרוס הפסח היה ומכוונ' אותו למ'ו

[יג]

משהו על מפרשים קדמונים לירושלמי

בפיסקא ממדרש לכו נרננה: 66 אבל בפסח אין אחה מוצא אפילו שמחה אחת, ולמה כן אלא זמן פרוס הפסח עדיין התבואה בארץ וכו'. ולפינו: 68 אבל בפסח אין את מוצא שכתב בו אפילו שמחה אחת, ולמה? את מוצא שבפסח התבואה נירוגית וכו'. ולפי פרוס הפסח פירושו כאן: ימות הפסח. וכן פירש במיוחס לדש"י תענית י"ט ב': בפרוס הפסח, בימי הפסח.

בוה מתבארים גם דברי ר' יוסי בר' יהודה בתוספתא: 67 איזה הוא פרס הפסח וכו' ר' יוסי בר' יהודה או' אין פחות מחמשה עשר יום קורם לרגל. 68 ופירושו שכאן פרוס הפסח, כלומר ערב פסח, אינו ערב פסח ממש, אלא ערב הפסח וכו' מתחיל ט"ו יום לפני הרגל. 69 ולזה כיוון גם ר' אבהו ירושלמי כאן רפ"ג: כל הן רתנין פרס פלגא, פלגא בשלשים יום קורם למועד שדורשין בהילכותיו. כלומר כל מקום ששנינו במשנתנו (והיינו שקלים כאן ובכורות פ"ט מ"ה) פרס פירושו חצי חורש, וכל החירוש שלו הוא להוציא מן הלשון הרגילה בברייתות ובתלמוד שהשמשו בפרס המוערות כמובן ערב המוערות ממש.

והארכנו בכל זה, מפני שלפי פירושו מתבטל יסוד המנהג לשאת נשים בל"ג בעומר. וכבר העידו הגאונים 70 ששורש המנהג הוא בבבלי יבמות, ס"ב ב': שנים עשר אלף תלמידים היו לו לר"ע וכו' וכולן מתו מפסח עד עצרת. 71 אבל המנהג: 72 מביא בשם ר' ורחה הלוי שמצאו בספר ישן הבא מספרד שמתו מפסח ועד פרוס העצרת, והוא מפרש מאי פורסא פלגא וכו', וזהו ל"ג בעומר. 73 וכן כותב בדרשות אבן שועיב: 74 שמעתי שיש במדרש, 75 ער פרוס העצרת, והוא חמשה עשר יום וכו'. ולפי דברינו הגיל אין שום חילוק בין הגירסאות, כי בתלמוד ער פרוס העצרת פירושו ער ערב שבועות ממש.

ולפעמים מציע הרב פירושים מוריס (אבל מעניינים) עד שהוא מכריע כפירוש הגכון. וכה' כותב (184 ע"א לפ"ב ה"ז, מ"ז ע"א): מהו למי עבד קומי

ניסן, ועיי"ש בשניסן. ועיין עכשיו בסבוא לנוסח המשנה למהר"ן אפשטיין עמ' 69 ועמ' 1305.

65 החוקר ש"א, עמ' 68.

66 פסיקתא דר"כ, קפ"ט ע"א.

67 שקלים רפ"ב, בכורות פ"ז ה"ט, בבלי ס"ג נ"ח א'.

68 לפי פירוש רבינו מה שחפס ר' יוסי בר' יהודה גם פרס העצרת ופרס החג אינה אלא אשגרה ספרס הפסח.

69 עיין היטב בירוש' גיטין ספ"ז, מ"ט ע"א ובשדה יהושע ובק"ע ס"ס.

70 עיין אהר"ן יבמות I, עמ' 141.

71 וכה' הירסא גם לפני הגאונים, עיין באוה"צ שם, עמ' 140 ועמ' 141. ועיין גם בערוגת הבוסס, הוצ' ר"א אורבך ח"א, עמ' 76 ססורת אחרת, אבל גם שם: מפסח עד עצרת.

72 ד' ברלין צ"א ע"ב, אות ק"ו, והעיר עליו באוה"צ שם עמ' 141 הע"ג.

73 ועיין בארחות חיים לר"א פלוגיל ח"ב, סוף עמ' 62 והמגיל שם הניה במקום והר"ן: והר"ן (1), כנגן אבות להרשב"ץ אבות פ"א מ"א, בחשב"ץ ח"א, סי' קע"ה, ב"י בטור אורח סי' חצ"ן ובשורירי ברכה להחיר"א ס"ס.

74 דרוש ליום א' של פסח, ס"א ע"ד.

75 מונחה כנראה לקה"ד פ' י"א-ו'.

ש

ליברמן

[יד]

חורוורא צילמא. מהו לעשות צלם ולהעמידו בפני נחש, חרברב כרי שירא מלחוק בני אדם, שיהא סבור שאדם הוא העומד שם וצורה לו להורגו, וירא לצאת מחורו, ולא זיק בני אדם. ע"א חורוור הכרוך על עקיבו של אדם מהו לעשות צלם שמא ילך ויכרוך סביב רגל הצלם. מה את פליג ליה יקר. וכי אחר חולק כבוד צלם. וכי לאלהות ולכבוד עושה אותו, הילכך מותר. עבור קומו וסמי עינוי. עשה אותו לפני החורוור ואחז עינו, כרי שלא זיק. ע"א לפי שאמר לו שזהו כבוד הגרולים שהקטנים נחבאים מפניהם מהו לעבור ולילך קמי חורוורא צילמא. כך שמו וכינוהו לנאי. מה את פליג ליה יקר. מה כבודו בזה. עבור קומו וסמי ענוי, עבור לפניו ואל חפנה אליו אלא עודף ולא פנים, כראמר בפ"ק דע"ז (י"ב א) דאם אינו נראה מותר, ענבו לצד ע"ז, פ"י אחר ועיקר. מה את פליג עליה יקר להקיף ולהרבות עליך דרך שלא לעבור וכו'.⁷⁶

נסיים בשני פירושים מקבילים לכאוריו של ר' משולם שהצענו לעיל. וזכה כותב (185 ע"א, לפ"ג הי"ב מ"ו ע"ב): מפוסקין. מעט מעט ואינו טעם יין. לא בכרי שישתכר. דבענן מלא לוגמיו שיהא לו טעם יין, והמפסיק אין דאוי להשתכר. דתנן בפ' אמרו לו (וכריתות פ"ג מ"ג, ועיין בבבלי שם י"ב ב') אם הפסיק בה פטור, גבי שחה רביעית ונכנס למקדש. יוצאין ביין שביעית. לא פורש במאי מסתפק, אמאי לא וכו'. תני מבושל כרי לתבל. לא פי' אמאי קא.⁸⁰

וכן שם (185 ע"ב): ומרברין עמו משעה שנכנס ער שעה שיוצא. אי מלא פומיה. ולא השיב.⁸¹ מאי במה נתלה עליו. מפני הברכה. שכה ולא בדרך בביתו.⁸² ועתה הוא מברך. כלומר מאחר שמפשטין אותו ביציאה ולא ימצאו רינהו לכף זכות. ועיין לעיל במש"כ ר' משולם, ושני רבותינו נדחקו מפני הגוסס המשובש שבספריהם. ברם בדרך כלל פירוש זה מלא גרוש תורה וחכמה, וברצות ה' נוציא אותו לאור.

76 עיין בבבלי ע"ז ל' א'.

77 עיין סארי כאן, עמ' 71.

78 כ"ה ססקנת הנמרא שם.

79 מפניין להקביל כאן את פי' ר' משולם (138 ע"ב): מהו למי עבר קומי חורוורא (וכ"ה גורס שם גם בפנים הירושלמי) צלמא. מהו למיעבר קמי הצלם. הריירא. קודרו לנאי (כלומר, מלטון הראות, צואה, עיני ירוש' שבת פ"ט הא' ומסקילה: צא תאמר לו, צואה תאמר לו, צאינהו נכלאהו) א"ל ר' יוחנן מה את פליג ליה יקר. מה את חולק לו כבוד. ע"כ קמי עינוי. תעבור לפניו ולוואי שתסמא עינו. ועל עצם העניין עיין פ"ט בצופה האנגלי מהרורא חדשה כל"ז, 1946, עמ' 367 ובהערה 273 ס.

80 עיין פ"ט בפירוש הדברים בהירושלמי כפשוטו עמ' 182-183.

81 יש כאן בסוף השורה מלה שלא יכולתי לקרא אותה, ואולי צ"ל שם: דבה.

82 כלומר, עיין במיון, עיין ברכות נ"ג ב'.

פירושי הירושלמי של חכמי ירושלים וצפת⁸³

פי' ר' שלמה סיריליאו לירושלמי זרעים

להלן נראה שבתחלת המאה הרביעית לאלף הששי היו בא"י (בצפת). ספרים ישנים⁸⁴, וספרי עתיקי של הירושלמי. מסתבר שחכמי א"י שחברו פירושים על הירושלמי לא נמנעו מלהשתמש בספרים הללו. נתחיל כרבינו שלמה סיריליאו (או סיריליאו) ז"ל.⁸⁵ הרב התחיל כנראה לחבר את פירושו לירושלמי בשלוניקי, לפני שיצא לאור הירושלמי ד"ו, שהרי הוא כותב בריש פתיחתו: כי הגה בשאלוניקי עיר גרולה של חכמים ושל סופרים יעזרה אלים סלה לא מצאתי בה כי אם ספר אחד ישן, היה מהחכם מיסר שלמון ז"ל והיה גם הוא מלא שבוישים. ואת ספרי הרפוס אינו מזכיר כלל. אבל בתוך פירושו ובגוף הירושלמי שלו אנו מוצאים הרבה כמה נוסחאות נכונות ומדוייקות. כן, לדוגמא, הוא מעיד מפורש בירוש' ברכות פ"ז: סלקון למי חטאתא. כן מצאתי בספר מדוייק.⁸⁶ וכ"ה כותב בחלה פ"ד ה"ג:⁸⁷ בספרי דוקני מצאתי כתוב תני⁸⁸ קב"ו אורי וכ"י ומ"ח אותה לבריתא או תוספתא. וכ"ה מעיד בפירושו לפיאה פ"ז ה"ז, כ' ע"ב (מ"ח ע"ב הוצ' ראם): ה"ג בכל הספרים תני (א) ד' יהודה אומר אין לנכרי כדם דבעי בסודיא. ומתוך השפעת הגוטהאות המשובחות שבספרו מותר להסיק שהיו לפניו כמה כתב"י של הירושלמי.⁸⁹ ודאי נמור הוא שאח"כ בא לפניו ירושלמי ד"ו והשתמש בו בקביעות, שהרי הוא מצוין בכ"מ לרפ"ם של דפוס זה.⁹⁰ מתוך הפירוש נראה שהוא חבר את פירושו

⁸³ אני כולל כאן גם את אלה שחברו את פירושם לירושלמי לפני שעלו לא"י.

⁸⁴ עיין עליו בתולדות חכמי ירושלים לפרוסקין ח"א עמ' 64 ואילך. לפי שעה נתפרסם בדפוס פירושו למס' ברכות, פאה, שביעות וחרוטות. על ישיבת רבינו בצפת עיין דברי משלם לר' מ"פ בעהר, עמ' קנ"ב.

⁸⁵ הוצ' לעהסאנן, כ"ה רע"ב.

⁸⁶ עיין מ"ס ע"ז במהבדתי, על הירושלמי, עמ' 46.

⁸⁷ לפי שדה יהושע שם, קע"א ע"ד. ועיין במהרי"ט אלנוי ה' חלה פ"ד, ד"ר ק"ז ע"ב שהכין שהרכבים הם מבעל שדה יהושע עצמו, אבל הוא הרניש אח"כ בהספך דבריו (עיי"ש ק"ז רע"ג) שכל מה שכתב שם בשד"י יתכן רק בשיטת הרש"ם. ולאמיתו של דבר אין ספק שאין שם אלא פיסקא מתוך פירוש הרש"ם.

⁸⁸ בספרים שלפנינו וכן בכ"יל וככ"ר חסרה המלה 'תני'.

⁸⁹ אמנם ברור הוא שהרש"ם חקן בהרבה מקומות מעצמו ע"פ הכבלי וע"פ הסבא. וכן הוסיף בתוך פנים הנוסח שלו כרייתות מן הבבלי (עיין פאה פ"ז קרוב לסופו, י"ז ע"ג), מן החוספסא (עיין שדה יהושע בכורים קפ"ט ע"א, ובלי ספק העתיק מפירוש הרש"ם) והשלים את הברייתות מתוך (פאה פ"ז ה"ז, מ"ז ע"ג, ועיין בפאה הוצ' לונץ, מ"ב ע"ב הערה כ"ד). וכן השתמש בפירושי הראשונים, ובעיקר בפי' הר"ש שסני' (עיין בתחילת הפתיחה שלו וכן הוזכר את מקורותיו בשיר שבסוף פתיחתו, ובחובו לא מנה את פי' הרמב"ם), אבל בכמה מקומות נראה בעליל שהעתיק מכתבי יד הירושלמי.

⁹⁰ עיין מ"ס לעהסאנן בהקדמתו קרוב לסופה.

שב

ליברמן

[טז]

בא"י, ⁸¹ אלא שנאמנה עלינו עדותו של ר"ש עדני שכתב: ⁸² אבל במהרורא אחרת מפירושו ז"ל מצאתי וכו'. נמצאנו למדים שדרש"ס חבד לכה"פ שתי מהדורות מפירושו. ברור שאת המהרורא השניה כתב בא"י כשכבר באו לידו כתה"י שבא"י. הוא שפר ושבח שם לא רק את הנוסח אלא גם את הפירוש, שהרי למד שם את השפה הערבית המדוברת. כן, לדוגמא, פירש על פיה את הירושלמי (סוף תרומות, ק"ט ע"א): על ידי כן הוה שהר. עושה מלאכה בתחלת הלילה. וכן בלשון ערבי העושה מלאכה בלילה אומרין יצהר בליל. ⁸³ על טיב פירושו כבר האריכו רבים, וידוע הוא שעלינו להשתמש בנוסחאות שלו בהזירות מרובה, ⁸⁴ אבל אין ספק שהרב השתמש בכמה כתבי משוברים, ופירושו הוא אחר מן הבאורים הטובים ביותר שיש לנו על הירושלמי. ומו ית' ונוכה לראות ברפוס את פירושו לשאר המסכתות של סדר זרעים.

ורע קודש לר' משה פיזאנטי

על תולדות חכם זה אנו יודעים בעיקר מתוך ספריו עצמו. הוא נולד בארץ הקודש ⁸⁵ בשנת ש"א ליצירה ⁸⁶ ונהרג בשנת של"ג. ⁸⁷ ימיו היו קצרים אבל מלאים מאורעות ורפתקאות. בהקדמתו לספרו, נר מצוה' (נ' ע"ב) הוא פותב: בן כ"ח שנים אנכי היום ותגדל חסדך עמדי להאיר עיני, עיני השכל לפרש סדר זרעים מהירושלמי כפי קוצר השנתי, ופירוש מסכה קדושין ופירוש מסכה אבות ופירוש האהרות ופירוש ההושענות ופירוש הגדת הפסח וכו' והאלקים יודע ועד יגיעתי באנחתי, לחם צר ומים לחץ, חצות לילה אקום וכו' אך זה לי שנתים ימים ועוד אשר הגיח ה' לי וכו'.

נמצאנו למדים שחבר את פירושו לירושלמי זרעים בהיותו צעיר מאד. הוא בעצמו מרבה לרמז לפירושו זה בספריו. כן, לדוגמא, הוא כותב בספרו נר מצוה, כ"ז ע"א: לקיים מה שנאמר ברוך תהיה מכל העמי' רוצה לומר מפני כל העמים כראותא בירושלמי רברכות (ספ"ח, י"ב ע"ג) וכן פירשתי התם בפתיחשי. וכן חזר על פירושו זה בספרו חקת הפסח, כ"ז ע"א.

⁸¹ שהרי בפירושו לכרכות פ"ו, כ"ח סע"א הוא אומר ספורי: כנון אנו כני ארץ ישראל דקים לן כקבויע' ריחא וכו'. ועיין בהקדמה לשהסאנן הערה ט.
⁸² מלא"ס פ"ו סס"ג, ועיין בפני הרש"ס פאה פ"ו, י"ב ע"א ובהערות שם.
⁸³ ועצם הפירוש נכון. שכן גם בסורתיה שהר פירושו להיות ער בלילה, עיין אהצוי' שבת, ע"כ ⁸⁴.
⁸⁴ עיין כוחנת תוכל ע"פ רוב להכחין בין הנהת הרב עצמו ובין נוסחא שהיהק לפניו בכת"י.
⁸⁵ עיין רזאניס, דברי ימי ישראל בתגורמה, ח"ב, עמ' 80; פרומסקין, תולדות חכמי ירושלים ח"א עמ' 76 ובהערות ר"א רבלין שם.
⁸⁶ וכו' כותב בסוף ספרו חקת הפסח: וחשלם כל המלאכה וכו' כסלו שנת השנ"ח לבריאת עולם וכו' לסולדת. וכן בהקדמתו לספרו נר מצוה, נ' ע"ב: בן כ"ח שנה אנכי היום וכו'.
⁸⁷ פת' משפטי עמואל לר"ש קלעי סי' כ"ז, כמו שמצא לנו בן הר"ש אסף, עיין בתקונים ומלואים לספרן של רא. ונ"ס. הוצ' מק"ג ירושלים תרצ"ה, עמ' 207.

[1] שמהו על מפרשים קרמונים לירושלמי

שם ל"א ע"ב: וקשה לי דגרסינן בריש פ"ק דברכות תנא היכי קאי דקתני מאימתי וכו' ומשני תנא אקרא קאי, ושם למר חובת ק"ש. בשלמא למ"ד ק"ש ראורייחא ניהא רתנא אקרא קאי ולהכי תני מאימתי, אלא למ"ד דרבנן, והאי קרא דבשכבך ובקומך בדברי תורה כתיב, אכתי תקשי ליה תנא היכי קאי דקתני מאימתי, והדרבר צד"י חלמור, ושם בפ"י ירושלמי מסדר זרעים פירשתי ושם המצאנו.
שם ל"ז ע"א: ותו גרסינן התם (גדרים ל"ז ב') תנא ביקור חולים אין לו שיעור סבר רב יוסף למימר וכו' רבא אמר מאי אין לו שיעור אפילו גדול אצל קטן וקטן אצל גדול, ואפילו מאה פעמים ביום. ובפירוש סדר זרעים מירושלמי (פאה פ"א ה"א) ובפירוש אבות פירשתי ב א ר ו כ ה.

ישע אלהים, י"ד ע"א: שבן שלש היה כשהכיר את בוראו רכתיב עקב אשר שמע אברהם בקולי כמנין עקב. כראיתא במדרש,⁹⁸ ובפירוש ירושלמי דברכות (פ"ט, י"ד ע"ב?) פירשתי.

שם כ"א ע"א: לכן נראה לי לפרש דהאי דנפקא ליה רהייתא מנגת מאליה מרכתיב עורה כבורי עורה הגבל, משמע שהייתה מנגת מאליה וכו'. ובפ"י ירושלמי ממס' ברכות (פ"א ה"א, ב' ע"ד) פירשתי ב א ר ו כ ה.

חקת הפסת, מ"ח ע"ב: וכנר ט"ו שיר המעלות שאמר הוד כשכרה דוד את השיתין וקפא תהומא ובעא למשטפיה עלמא כראיתא בסוכה פרק החליל (נ"ג סע"א). ו ב י ר ו ש ל מ י ת ל ק ד א ש ו נ ש ק ר א ת ו ז ר ע ק ו ר ש פ י ר ש ת ו ב מ ס מ כ ת ב ר כ ו ת .

שם נ"ג ע"א: והר"ד אביגור כהן צדק ז"ל השיב לה"ד בנימן ז"ל אמרו עליו על רבן יצחק בן אברהם כי היה מברך על ההלל ב' פעמים וכו', והביא ראיה מן הירושלמי דפ"ק דברכות גרסי התם כל הברכות פותחין וכו',⁹⁹ ובפ"י הירושלמי הארכתי בפ"י שמעתתא, ושם כתבתי מה שיש להשיב על רברי הרב הנזכר.

וכן הוא מעתיק שם (מ"ד ע"ב) לירושלמי ברכות פ"ט, י"ד ע"ב פירוש ארוך ופשוט מאד, ומסיים: כנלע"ד, ואינו מוכיר את פירושו לירושלמי.

הרב ר' שלמה ערני השתמש הרבה בפירוש ר"מ פיננטי לזרעים, וכ"ה מעתיק ממנו במלא"ש פאה פ"ו מ"י, דמאי פ"ד סמ"ה, פ"ז מ"א, כלאים פ"ו סמ"א, שביעית פ"ב מ"ג, פ"ז מ"א, פ"ח מ"ב, תרומות פ"א מ"י, פ"ב מ"ה, פ"ג מ"ה, פ"ה מ"א, פ"ט מ"ז, פ"י מ"ה, חלה פ"א מ"א.

מתוך כל מה שהבאנו למעלה נראה שהר"מ פיננטי כתב את פירושו באדיקות גדולה ובאר דרך אבן גבן את הבבלי.¹⁰⁰ הפירושים שלו אינם עמוקים ביותר. הם הכילו כמה דקרוקים קלים (כפי שאפשר לראות מתוך הפיסקאות שבמלא"ש), אבל גם הרבה פירושים מן הראשונים.¹⁰¹ קרוב לווראי שחכם זה השתמש גם בכתי"י הירושלמי שהיו מצויים באותו זמן בא"י, עיין לעיל ועיין להלן.

98 ב"ד פס"ד-ד' ע"ט⁹⁸ ובמקבילות. וכ"ה בגדרים ל"ב א'.

99 עיי"ש, והכל נמצא בשבחי' השלם, סי' רי"ח, צ"ט ע"א-ע"ב.

100 אפילו במקומות שאין לו יחס ישר לענין.

101 שלא בכל פעם הוזכר את סמס. עיין מלא"ש כלאים פ"ו סמ"א שהעיר על פירוש

פירוש ר' אלעזר אזכרי לזרעים ומועד.

פירוש לירושלמי ברכות שמיזחס לר"א אזכרי¹⁰² נדפס מכת"י בירושלמי דפוס ויטמיר, פיטרקוב, ווילנא. חכם זה פירש חלק גדול מן הירושלמי, ור"י שלמה ערני במלא"ש הביא הרבה פסקאות ממנו. עיין במלאכת שלמה ברכות פ"ג מ"א ומ"ג; פאה פ"ד מ"ח, מ"ו, פ"ז מ"ג, פ"ז מ"א, מ"ו, פ"ח מ"ו; דמאי פ"ב מ"ד, פ"ד מ"א, מ"ב, פ"ז סמ"ב, מ"ו, פ"ז, מ"ג, מ"ה; תרומות פ"א מ"ד, פ"ב מ"א ומ"ב, פ"ד מ"י. במבוא לירושלמי כפשוטו (עמ' כ"ז) הוכחתי שר' אלעזר אזכרי חבר פירוש לירושלמי פסחים (לבה"פ לפסח ראשון) ורשמתי את המקומות שר' שלמה ערני מעתיק ממנו עיי"ש, ויש להוסיף מלא"ש פ"ד מ"ו ר"ה הספרים.¹⁰³ מתוך הפסיקאות שבמלא"ש לזרעים ולפסחים אנו רואים שהמפרש כתב באריכות והרבה להביא את דברי הראשונים¹⁰⁴ ונס באר לפעמים את המשנה באריכות.

והנה גלה לי חברי הגדול הפרופ' ר"א מרכס שבספריה כאן נמצא פירוש בכתי' לירושלמי ביצה ממחבר בלתי נודע, ובטובו מסר אותו לידי. הכתי' הוה נקנה מן מוה"ס שווגר ופדנקל מווינא והוא מתואר ברשימתם, אוצר כלי חמדה ח"ג, עמ' 29 מספר 301; פירוש על ירושלמי מס' ביצה להג"מ יוסף בי רב (החתום בראש הספר) מצפת וכו', 56 דפים בתבנית 40, כתיבה מורחית עתיקה, ובסופו וסליקא מסכת בס"ד שנת השל"ז עשרה לאלול. ברם החתימה בראש הספר היא מאחר הבעלים של הכתי' ולא של המחבר, ואחר המלה, לאלול, כתוב שם: ע"ש (ערב שבת? וי' אלול חל בע"ש בשנת של"ז) יצ"ע מלא יס' (תהלים מ"ח א').

הכתב הוא בלי ספק של המחבר עצמו, אלא שלפעמים הכתיב המוכר באמצע לאחר מחלמיריו. מעבר לרף האחרון שבכתי' כתוב: הסכמה חוקה קרויה בכל יום מאבי זקני לא אצא מצפת. כהתי' מכורך עם ספר מסורת הירושלמי לר' יהודה לבית גדליה שגרפס בקושטא בשנת של"ג (שנת לאור יומם). המחבר רשם שורה שלמה של חלומות מעבר לרף האחרון שבכתי' והמשיך אותם, על השער של מסורת הירושלמי ועל הרף האחרון שבספר זה ועל רף חלק הכרך בסופו. רוב החלומות הם ע"ד בן זכר שהמחבר מצפה לו כל הומן. נוכרים בו זמנים שונים משנת שמי"ד עד סוף שני"ט. בסוף מסורת הירושלמי כתוב: שנת שני' חכמים קבלתי סמיכת¹⁰⁵, ואין לדעת אם זה רשימת חלום או מעשה שהיה. וכבר ע"פ סיגנון

הר"ס פינטי: והם דברי הר"ש ז"ל. ובתרומות פ"ב מ"ה העיר: והם דברי הר"ן ז"ל כפ' האיש מקדש.

102 והוא לו, עיין מ"ש ע"ז להלן באריכות.
103 ר"א אזכרי מביא שם את המאירי וחולק עליו. ספרי המאירי היו מצויים בצפת, עיין שה"נ בערכו, ועיין גנות הלוי לר"ש אלקבץ קל"ט ע"א. והר"ס לגנונו (שתי ידות ק"מ ע"ב) כותב: ובינותי בתוספות ורש"י והרשב"א ופירוש המאירי.
104 עיין מלא"ש פ"ז מ"ו, תרומות פ"ב מ"א, פסחים פ"א מ"ו, ר"ה א"ר סאיר (הפסיקא השניה), פ"ז מ"ב ר"ה ואם, פ"ד מ"א ר"ה ואל יענה.
105 כנראה שכתב מקורם: קבלתי סמיכה, והוסיף אח"כ: חכמים.

[יש] משהו על מפרשים קדמונים לירושלמי שה

הפירוש שערתי שהוא מר' אלעזר אוקרי בעל ספר חררים שחי בזמן ההוא¹⁰⁶ בצפת, שהדי כבר ראינו שהוא חבר פירוש לירושלמי זרעים וחלק ממועד. סיגנון פירושו מזכיר לנו בהרבה את הפיסקאות המובאות בשם ר"א אוקרי במלאש הנ"ל. אח"כ מצאתי מפורש בגליון דף האחרון של מסורת הירושלמי: אל ישוב דך נכלם תהלות שלום ע"ר כ"א. דך לאלול השנ"ט קורם סליתות שלו' לך לא תמות.¹⁰⁷ ואחר סליתות שלום לך אל תראו עד תחדישון (שמות פ"ד, י"ג-י"ד), פתר הש"ח והשאלה חלום? שילד לי בן ואקרא חי לא מת. ושלו' לכם (כלומר, שקרא: שלום לכם) היינו לתרין נשיין דילי מיני תרין בנין. הלכנו לברית מילה לבית יעקב ובחזרתנו אני ויצחק חבר ואהרן מכיר בקומי מחלומי שמעתי בקול גרול¹⁰⁸ הגה נולד בן לכמהר"ר אלעזר אזכרי¹⁰⁹ נר"ו. אמרתו אמן כן יעשה ה' בשנה זו. וסימן אהרן הריון. ומכיר, את הבכור בן השנאה יכיר (דברים כ"א י"ז), ונכרין דברי אמת.¹¹⁰

נמצאו למרים מכאן שר' אלעזר אוקרי היו לו שתי נשים ולא היו לו בנים ונפטר בין כ"ה אלול שנ"ט ושנת שס"א, שהדי הוא נזכר בברכת המתים על שער ספרו שנרפס בוויניציאה שנת שס"א. וכבר העיר הורוויצקי¹¹¹ על העוכרא שר' נפתלי אשכנזי חושב צפת שמע על פטירתו של רבינו בשעה שהיה בגולה.¹¹² מכיוון שיש לשער שר' נפתלי כתב את הקדמתו לספרו אמרי שפר בשנת ש"ס (או שס"א), ושם הוא אומר (ט"ז סע"ב): זה לי ששה שנים אשר לא שלותי ולא שקטתי וכו' כי עונותי גרשתי וכו', הרי מוכח שהשמעה הגיעה אליו אחרי שנת שג"ד. ומה מסיק הורוויצקי שר"א אוקרי נפטר בשנת ש"ס בערך. ועכשיו ראינו שהוא כיוון לאמת.¹¹³ ממשפחתו הוא מזכיר בפירושו לביצה ט"ז ע"ב: ואתי הגדול החכם ר' מלכי פירש שעל תירוץ ר' זעירא קאי וכו'.

כשספרתי את הרברים לר' משה לוצקי גלה לי שיש כאן בספריה

¹⁰⁶ ספר חררים נחבר, כידוע בשנת שס"ח, כמפורש בספרו סם כר"ו, נ"ה ע"א.

¹⁰⁷ עיין שופטים ו' כ"ג.

¹⁰⁸ עיין בס' חרדים פ"ח במצות התשובה, פ"א ע"א: זהו שלפעמים מתעורר כאדם רוח שהרה מקול הקורא לאזן נשמתו, ומכל מקום לא יזכה לזה רק השומע קול התכם המוכיח וכו', עיי"ש.

¹⁰⁹ בס' חרדים ד"ו נדפס על השער: אזק"י. ור' יוסף סטברי (לפי נייבאווער, סדר התכנים וקורות הימים ח"א ע"ב 150 ועמ' 151) סבחה אויקרי, אבל אין ספק שהמחבר בעצמו כתב את שמו אוקרי, כמו שהוא אומר בהקדמתו לס' חרדים, נ" סע"א: ואני עפר רגליכם אלעזר בכ"ד משה בן החכ"ל חסידא קדישא כ"ר אלעזר אזכרי נ"ע. וכן מוכח מן האקרוסטיקון של הרהטא שלו בספרו הנ"ל, מ"ג ע"א, והעיד על המקום האחרון גייר בשם ש"ד בכתב עתי לתאולוגיה יהודית שהוציא לאור, ח"ב, 1886, עמ' 514.

¹¹⁰ כלומר הוא ררש את השם אהרן מכיר.

¹¹¹ ציננים' לזכרו של שמחוני עמ' 152.

¹¹² אמרי שפר, וויניציאה שס"א, ק"ע ע"א.

¹¹³ לפי דרכנו למדנו שם ר' יעקב ב"ר רב (בן אברהם בנו של ר' יעקב ב"ר רב המסמך) ור' יעקב איל מצרי אבולפייא (בן בחו של מהר"י ב"ר המסמך). עיין חולרות חכמי ירושלים לפרומקין ח"א, עמ' 55) נפטר באותו זמן, עיין באמרי שפר קס"ו ע"א וק"ע ע"א.

כת"י 114 של ר' אלעזר אזכרי עצמו ובין שאר הרבנים נמצאת שם העודה בכתב ידו ובחתימתו. 115 ההשוואה בין כת"י זהוה ובין הפירוש למס' ביצה מראה שניהם נכתבו ע"י אדם אחד. 116 הרף הראשון והאחרון של כת"י הנ"ל משלימים את ההלכות שראה המחבר אחרי שנת של"א. שוב הראה לי מר לוצקי שעל הרף האחרון כותב: היום ר' מ"ב לעומר נשלמו לי ל"א שנה כי ביום זה עצמו בשנת הרצ"ג נולדתי ביום ר' מ"ב לעומר, והיום שנת השכ"ד. וכן להלן שם: השל"א לצי"רה יום ראשון לאר"ב א' בשבת הדיני בן ל"ח. נמצאו למרים שרבינו נפטר בן ששים ושבע בערך.

ואשר לעצם הספר הרי הוא מלא וגרוש תורה והכמה. הוא מעתיק בקביעות מספרי הראשונים מרפוס ומכת"י והוא מרבה להביא מס' המכתם, מפ"י והונתן על הריף, מה' יו"ט להר"א אב"ד ואחרים. את נוסח הירושלמי הוא מניח תכופות, ופוחח ב,ה"ג, כדרכו בפירושו לברכות, אבל לעתים קרובות הוא מעיד במפורש שכן הוא בכתבי יד (של הירושלמי).

כן, לרונמא הוא כותב (ע"א, לפ"א ה"ג, ס' ע"ב): לטעות בו כדמפרש ואזיל אם אומ' את כן כו', ולא גרסינן אמר ליה, וכן היא בספרי כתיבת יד, וה"פ אם אומר את כן שיכסנו אתי למטעי ולומר וכו'. והנה הנירסא אמר ליה' היא לא רק ברפוסים אלא גם בשרי"ד עמ' 162, שו" 20. אבל בקטע אחד (שם עמ' 164 שו" 18) חסרות באמת המלים הללו.

וכן הוא כותב: 117 ה"ג בספרי עתיקי שחק מר"ך. 118 ברוח שהכוונה כאן לספרים עתיקים של הירושלמי, ולא של הראשונים, שהרי למעלה בסמוך כתב בפירושו: וייב לי חסר ברפוסים, וד"ן הביאו בחדושי ובפירושו על הרי"ף ה"ל, ר' יצחק עטושיא שאל לריש לקיש מהו לשחוק קונדיטין ביוםא טבא 119 וכו', ומכאן מוכח שהעיר על מקורו כשהגיה ע"פ הראשונים.

וכן הוא אומר (18 ע"ב, לפ"ב ה"א, ס"א ע"א): מ"ט רד' יהושע את אשר תאפו ואת אשר תבשלו בשלו. כך הגומחא בספרי הרפוס ובספרי כתיבת יד וכו'. וכן שנינו בפ"ד היא (בר"ח ה"ב), ס"ב ע"ג: ואומר בפני שמואל בטפול לה. והוה רב נחמן בר יעקב הוי בה. וכתב ע"ז הרב (39 ע"ב): ה"ג בספרי כתיבת יד ואמ' שמואל בנפולה, וה"פ דשמואל סינא דמילתיה לאו אסמוך ראסר הוא קאי, אלא אף אסוכה ראסר מתני' לישול ממנה קאי, ובדנפלה קאמ' רליכא סחירת אהל, 120 ולא תקשי א"כ תנאי למא להיא ר"ש לית ליה מוקצה,

114 פי' על בבלי נדרים, טיפא מס' חרדים ועור.

115 בכת"י זה נמצאים כמה רבנים מאנשים אחרים.

116 גם בכת"י ההוא נראה שהכתוב לפעמים לאחרים.

117 13 ע"ב, לפ"א ה"ט, ס' ע"ד: שחק הוא סר"ק.

118 וכו' אצל הראשונים. עיין אהצ"י שם ע"ג 13. ובשרי"ד עמ' 172: שחק הוא סר"ך.

וכ"ה גם בכ"ל, ובהוצאות הירושלמי היא פשוט טעות הרפוס.

119 וכו' בשרי"ד כס, ועיין אהצ"י עמ' 12.

120 המחבר כתב כאן כארבע עורות ומחא אותן.

[כא]

משהו על מפרשים קדמונים לירושלמי

ושמואל פסק כוחיה לעיל פ' אין צדין, 121 דהא אמרו בבבלי (ל' ב') דאפי' ר"ש מודה בהאי מוקצה, דדוקא נבי מותר השמן שבגר שבת אר"ש ולא הוי מוקצה, דארס מצפה מתי יכבה הני, אבל בסוכה הבריאה אין ארס מצפה שתפול, ואם היתה רעועה התייר ר"ש בבבלי בלא חנאי, דהא דעתיה עיליה כמותר השמן שבגר. והוה רב נחמן בר יעקב הוי בה טעות הוא, ובספרי כתיבת יר ליתיה.

והנה נירסת ספרי כתיבת יד שהיו לפני המחבר מתנגדת לא רק לרפומים שלנו, אלא גם לנירסת הרשב"א והרא"ש, ורק בכתוב שם להראב"ד¹²² נורס: אמרו' בשם שמואל בנופל לה. ברם מסופקני מאד אם אין שם ט"ס, 123 שהרי כן הוא מפרש שם: והאי נופל לא (צל, כנראה: טפל לה) דקאמר אפשר היינו אסורייאתא.¹²⁴ ופירוש זה מתאים לנירסא: בטפל לה. והמאמר. והוה רב נחמן בר יעקב הוי בה' שחסר בכתי' של המפרש שלנו היה לפני הראב"ד שם.

ויש עניינת כתיב' שהיו לפני המחבר מאידת עינים, וכן שנינו בפ"ה ה"ג, ס"ג ע"ב: אמר ר' בא תחומין עשו אותן כמידת הדין וכו' ר' יודה פוטר במים שאין בהן ממש. מה נפק מביניהון המים מאן דאמר מפני שאין בהן ממש הרי יש בהן ממש, מאן דאמר מפני שהן נבלעין בעיסה, הרי אין נבלעין בתבשיל. והחסרון השבושים נראים לעין. אבל הרב המחבר כותב (58 ע"ב): בספרי כתיבת יד איכא הכה פסקא דאשה ששאלה, ועלה קאי ר' בא, ואמר תחומין עשו אותן כמדת הדין כו', ר' יהודה כו', פסקא היא, ואחר שהביא בריתא או שמועה דלעיל על מלתיה רת"ק, מייתי בריתא על מלתיה דר' יהודה, וה"ג אית תנווי תני מפני שנבלעין בעיסה מה [נפק] מביניהון חמין. וכן מצאתי בספרי כתיבת יר. וכן בתוספתא (פ"ד סה"ז) מפני שנבלעין בעיסה. מה נפיק מביניהון, כלומ' מאי ביניהו דהני תרי חנאי, תנא דמתני' ותנא דבריתא אליבא דר' יהודה, ומשני חמין, כלומ' אשה ששאלה מחברתה מים וחממה אותן ביום טוב ובשלה באותן מים הבשר ושאר התבשיל. והכי מוכח לקמיה רמסיום בתבשיל, ופתח בחמין וסיום בתבשיל, אלא וראי לתבשיל קאמי'. אבל חמין לברן ודאי לכ"ע כרגלי המשאל, כדאמ' לקמן בור של יחיד כרגלי היחיד כו', ולא אמ' מים אין בהם ממש אלא בעידבן בדבר עבה ונתפש ביד: ה"ג מ"ד מפני שאין בהם ממש הרי אין בהם ממש, כלומ' דודאי המים החמין שבתבשיל והוא המרק אין בו ממש ואינו נתפש ביד, אבל למ"ד מפני שנבלעין בעיס' הרי כאן לא נבלעו

121 רה"ז, ס"ב ע"א. והמחבר שלנו מציין שם לבבלי שבה קצו ע"ב. ועל מה שאמרו שם בסוף ההלכה: אמר ר' בא רב יהודה בשם שמואל הלכה כר' יודה, מעיד המחבר (35 רע"א): ואימורא ניהו ואליבא דשמואל.

122 חמין דעים ס"ר ס"ב, ע' ע"ד, ועיין אהצ"י שם עמ' 32.

123 שנחפרדה הטיח לנו, ט"ס רנילה מאד.

124 עיין-בפרש"י ל' ב'.

שח ליברמן [כב]

בתבשיל, והוי תבשיל הזה כרגלי שתיהן, אבל ודאי אם עשה התבשיל עב ולא ניכר מרק צלול, כעיסה דנבלעין המים בה דמי.

ועיין במפרשים שהשלימו מרעתם את התוספתא וגם הגיהו: מפני שאין בהם ממש, אבל נחקו בפ"י המלה, המים".

כבר אמרנו שהמפרש מגיה בירושלמי לעתים קרובות מאד, וכותב סתם: הג' וצריך בכל מקום עיין ברבר אם הגיה ע"פ כתי של הירושלמי או ע"פ הראשונים או מרעחו. וכ"ה כותב בתחילת המסכת (א' סע"א): הג' ברם כמאן דאמ' ספק הכן מותר מותרות, ¹²⁵ ומשני מודה הוא כו' נשרין כו', כלומר, רלא רמי נתרעה לפירות שנשרו ספק מאחמול ספק מהיום, דהיינו ספק מוכן וכו'. ¹²⁶ ולא מצאתי לו חבר לרבינו בנירסחו. ¹²⁷ וכנראה שהגיה ע"פ כתי, שררין היה יכול לפרש את פירושו גם בלי הגהה, כפי' בעלי ק"ע ופ"מ.

כשרבינו מגיה ע"פ הראשונים הוא ע"פ רוב מעיר על מקורו. כן לדוגמא, הוא כותב (ע"ב): הג' כשרה שניקה מן הטרפה קיבתה אסורה כמשנה אחרונה וכן כתב רמב"ן במ' חולין פ' כל הבשר ומצא כן הנסחא בספרים של הירושלמי כאן, וכן מצאתיה בספרים של דפוס במס' ע"ז פ' אין מעמדין וכו'. ולפי רכנו למרנו שהרמב"ן חקר פירושו לכה"פ ער קס"ו ע"ב בחולין. ¹²⁸

ברם ברור שהמחבר הגיה לפעמים מעצמו נגד הספרים. וכ"ה כותב (ע"ב, לפ"א הג' ס' ע"ד): בקדמימא כו', בראשונה היינו אומרים שיפה אמ' ועירא שהמשמר למרקד דוקא רמי, שאוכל למטה ופסולת למעלה, ויש טעות סופר בספרים שכתוב בהם וסולת למעלה. המדה זו היא נגד כל הספרים, שהדי הנדסא, וסולת' היא גם בשריד עמ' 302 ש' 5 ובמקבילות בשבת פ"ז ופ"כ ובקטע מן הגניזה שפרסם הר"ן אפשטיין בתרביץ ש"ג עמ' 344. וכבר הגידו את הירושלמי באופנים שונים, ¹²⁹ אבל כבר העידו שאין ספק שגורסת הספרים נכונה, כמפורש במשנת אבות פ"ה מט"ו, עיין מ"ש בהירושלמי כפשטן עמ' 144 ובהערתי אצל הדי"ן אפשטיין שם. ועיין גם בשערי תורת אי לרו"ז רבינוביץ עמ' 170.

ואשר לפירושי רבינו בכלל כבר אמרנו שהוא מפרש לפעמים באריכות

¹²⁵ מלה זו חסרה בהוצאות שלנו.
¹²⁶ כמלא'ש פסחים פ"ר סמ"ח מעתיק: וכתב הר"א אוכרי ז"ל ובירוש' ריש מסכת ביצה ספק היום נשרו ספק סאחמול ושרו פלוגתא דר"ז ורבנן כדאימא בריש אין צדין בבבלי ובירושלמי, ור"ז רשרי דתם כאנשי יריחו, ורבנן דתתם כרבנן דהבא ע"כ. ברם בפירושו לביצה לא הזכיר רבינו כלל את עינין אנשי יריחו אלא העיר: ופלוגתא דספק מוכן (בין השורות הוסיף): בפ"ק דשבת (סס) ולקמן פ' אין צדין בבבלי ובירושלמי. והרבדים מובנים שבפסחים הוא חולה את שיטת אנשי יריחו כר"ג. אבל כאן אין צורך לחלוק את שיטת ר"ז באנשי יריחו. שאין חולין תני בדלא תני.

¹²⁷ עיין אהצ"י עמ' 1.
¹²⁸ הפירוש המיוחס להרמב"ן שלפנינו (והוא להלסירו, עיין בקונטרס מפרש השלם לפריימן ז"ל) נפסק ברף צ"ט א', ובסופו כתוב: ער כאן סצאתי.
¹²⁹ ובאהצ"י שבת 87 ובסקוד ברוך לר' ברוך אפשטיין כיוונו להנהיג הרב כאן.

[כנ]

משהו על מפרשים קדמונים לירושלמי שט

ובהרחבה ומבאר דרך אנב גם את הככלי, ולעתים רחוקות הוא נכנס גם לרחוקים, עיין, לדוגמא, מ"ש בהירושלמי כפשוטו עמ' 141. וכן מפרש רבינו (ז' ע"ב), לפ"א שה"ג, ס' רע"ג: דכך אנו אומרים, כלומ' כך אנו מקובלים דאסור להשתמש ע"ג קרקע וכו'. וכן פ"י בק"ע שם. אלא שרבינו היה יותר עקבי ופירש (40 ע"ב) גם בפ"ה (ה"ב, ס"ג ע"א): ומשני כך אנו אומ' כו', כלומר רלא פלוג רבנן במלתייהו, דהרי יל דאסור לדרוש ע"ג זמורה שהיא מוטלת בארץ, אע"ג דאינה גבוהה ג' טפחים כדלקמיה, אע"ג רכל פחות מג' כלבור רמי. והק"ע פ"י כאן כך אנו אומרים בחמיה. וכבר דאינו לעיל (ועמ' ה"צ ועיי"ש בהערה 18) שנחלקו הראשונים בפ"י הביטוי כך אנו אומרים שבירושלמי.

נציע לדוגמא את פירושו לירושלמי פ"א ה"ב. וכן שנינו שם: ר' זריקא¹³⁰ בשם ר' יוסי בר' חנינה לא שנו אלא לביעורו הא לאכילה כוית. ר' אבהו בשם ר' יוחנן בין לביעורו בין לאכילה כוית. קם ר' מנא עם ר' חזקיה אמר ליה מן הן שמע רבין הרא מילתא. אמר ליה מן ר' אבהו. אמר ליה ואוף 131 (ו)אגן אמרין ר' אבהו בשם ר' יוחנן בין לביעורו בין לאכילה כוית. רי לא כן חנינו שלשים ושבע כריתות בתורה.

וע"ז כתב רבינו (4 ע"א): גמ'. ה"ג בספרים ישנים ר' חזקיה בשם ר' (יוחנן) יוסי בר' חנינה¹³², ולא נר' ר' זריקא מרקאמר בתר הבי קם ר' מנא עם ר' חזקיה א"ל כו': לא שנו, לא אמרו ב"ש חמץ בככותבת: אלא לביעורו לעכור בכל יראה ובל ימצא: אבל לאכילה כוית מראצטרך למיכתב שאור ולא יליף מחמץ מקל וחומר משמע דלהכי כתביה רבציר שיעוריה מחמץ, ומדפתח בשאור וסיים בחמץ, דכתיב שאור לא ימצא בבתיכם כי כל אוכל חמץ ונכרה, משמע דשיעורן שה. ומוקמי ב"ש השואתן לאכילה, וכסתם שיעורי תורה דהם כוית וחילוקן לביעור, כך מפ' בתל"ב (=בתלמוד בבלי, ז' ע"ב) ופרש"י ראמרי ככותבת משום דאשכחנא ביום הכפורים דשיעורו כך: ר' אבהו כו', אף אלו דברי ר' חזקיה שמע מר' אבהו בשם ר' יוחנן מלחא דפליגא על הא דאמ' תחילה בשם ר' יוסי בר חנינא: בין לביעור בין לאכילה כוית. לא קאי ר' יוחנן על דברי ר' יוסי בר חנינא שדבריו היו על ב"ש, ודברי ר' יוחנן אי אפשר דקאי אב"ש, דהא בהריא אמרו במתני' שאור בכזית וחמץ בככותבת, אלא על כרחין אב"ה קאי וה"ק בין לביעור בין לאכילה אמרו ב"ה כוית, ולאפוקי רלא תימא דכי אפליגו, ה"מ לביעור אבל לאכילה אפי' ב"ה מודו שאור בכזית וחמץ בככותבת, מדאצטרך קרא למיכתב שאור, ולא יליף ק"ו מחמץ כדפרש"י לעיל, דמהאי טעמא מפליגי ב"ש בין חמץ לשאור, ואשמעין ר' יוחנן רליוא, דיל דלבי"ה אצטרך למיכתב שאור דלא יליף מחמץ משום דלא חוי לאכילה, ומשמע מדברי ר' יוחנן דלבי"ש בין לביעור בין לאכילה חמץ בככותבת

¹³⁰ וזכ"ה גם בפסחים פ"ה ה"ד, ליב ע"ב, בשריר עמ' 160, עו' 6 ובקמץ שנתפרסם לעיל

עס' דנ"א.

¹³¹ מלה זו חסרה בכיל ובשריר ה"ל, וכן אינה בפסחים ה"ל, ועיין מ"ש ע"ז בהירושלמי

כפשוטו עס' עמ' 461.

¹³² הני' יוחנן הוא רק פליטת הקולמוס של הסחבר, כפי שמוכח סכל דבריו להלן.

ש

ליברמן

[כד]

ס'ל, מרקאמר רלבי'ה בין לביעור בין לאכילה כזית, הא לב'ש בתר'ייהו חמץ בככותבת, וה'ק ר' חוקיה ר'. יוסי בר חנינא אמר בהרי'א רב'ש מירו באכילה רחמץ בכזית, ומרב'ר ר' יוחנן משמע ראפי' באכילה אמרו ב'ש חמץ בככותבת: מן הן שמעה כו' ממאן שמע מר זה שאמרת בשם ר' יוחנן, שמי שאמרה לר' מנא לא הגיד לו שאמרה בשם ר' אבהו אלא הזכיר לו מריה רשמעתא שהוא ר' יוחנן: א"ל ואוף אנן אמרין ר' אבהו בשם ר' יוחנן, וכן היא לעיל בפסחים רף ל"ב, וה"פ ואף אנתו שמענו הרב'ר שאמרת ונס טעמו של רב'ר, כרמסיים די לא נתני כו', כלומר רנתן טעם ר' יוחנן ואמר דאי לא תימא הכי רבין לביעור בין לאכילה אמ' ב'ה כזית אלא שתאמר רמורו ב'ה לב'ש באכילה רחמץ בככותבת מראיצטריה למיכתב תר'ייהו, קשיא לך הא רמני בריש סס' כריתות שלשים ושש כריתות שבתורה, וחר מניה חמץ בפסח, שלשים ושבע טבעי ליה למתני, רהא שאור וחמץ אין שיעורין שוה, והוה להו תרי כריתות שאור בכזית וחמץ בככותבת, אלא ודא' בתר'ייהו אמרו ב'ה בכזית, ומתני' דכריתות ב'ה היא ולא ב'ש, ואין זה כל כך דחוק רב'ש במקום ב'ה אינה משנה: פירו'ש אחר ר' חוקיה לא אמר אלא הא ר' יוסי בר [חנינא] בלבר ותלמוד מיי'ת לרד' אבהו ורד' אבהו היינו רר' יוסי בר חנינא, אעפ"י שהוא בשניו לשון כרנפרש לקמיה: מן הן שמע רב הרא מלחא שאמרת בשם ר' יוסי בר חנינא מי הגיד לך שר' יוסי בר חנינא אמר כן שהיה ר' יוסי בר חנינא קודם לרזון וא"א ששמע מפיו: א"ל מן ר' אבהו, הוא הגיד ליי ששמע כן מפיו של ר' יוסי בר חנינא: א"ל ואוף אנן אמרין ר' אב' בשם ר"י בר חנינא, כלומר חנינא אף שמענו מר' אבהו שאמר מה שאמרת בשמו שמע מר' יוסי בר חנינא אמרה לנו בשם ר' יוחנן כלשון משנה ובטעמו של רב'ר: בין לביעור בין לאכילה כזית, כלומ' בהא פליגי ב'ש ובי'ה רב'ה סב'ר רבין לביעור בין לאכילה כזית וב'ש מפלגי בין ביעור לאכילה, רבאכילה שוין שאור וחמץ ובביעור שאור בכזית וחמץ בככותבת, כראמ' ר' יוסי בר חנינא: די לא, כלומ' שאם לא תאמר כן, אלא שאף באכילה אמרו ב'ש חמץ בככותבת נתני לב'ש שלשים ושבע כריתות ורואי משנה סחמית היא, ומשמע ראהיא ככולי עלמא ולית רפליגי עלה.

אחרי שעמדנו על אופי הפירוש של מס' ביצה, ואחרי שנחברר לנו שהוא יצא מיד ר' אלעזר אוקרי ז"ל, עלינו לברוק את יחסו של פירוש זה לפירוש הגרפס ע"ש רבינו ברפוס ופיטרוקוב למס' ברכות.¹³³ שמו של המחבר לא נזכר בפירושו, אלא שמתוך הפירוש עצמו נראה שהיה ספרדי משובשי א"י.¹³⁴ במאה הרביעית לאלף השישי.¹³⁵ הסיגנון של הפירוש לברכות הוא אמנם יותר קצר מאשר הפירוש לביצה, אבל יש לקחת בחשבון שמס' ביצה היא רבת הלכות, ובמקומות הקשים הוא מאריך גם בברכות.¹³⁶ השיטה של המחבר בשני הפירושים היא אחת:

133 להלן נציין את הדפים ע"פ דפוס פיטרוקוב (ווילנא).

134 בפ"ו ה"ד, פ"ו ע"א, הוא כותב: כמו שנתנינו גם היום בא"י קדמוני הארץ המסתערבים. וכה' משתמש כלשון ערבי ובלעז. עיין פ"ב סה"ח. כ' ע"ב ד"ה פנע, פ"א ה"א, ד' ע"ב יעוד בכ"מ.

135 כמו שנראה מתוך הספרים שהוא מביא.

136 עיין, להנמא, פירושו לפ"ב סה"ה, י"ח ע"ב, פ"ו ה"א, ס"ב ע"א ועוד.

[כה] משהו על מפרשים קדמונים לירושלמי שיא

הוא מרבה להביא את ספרי הראשונים,¹³⁷ הוא מניח את הירושלמי בהרבה מקומות וכותב סתם, ה"ג. אמנם, כפי שראינו לעיל, הוא מציין בפירושו לביצה ש"כה בכת"י ובספרים ישנים לעתים קרובות, אבל בכרכות הוא כותב בקביעות ה"ג ואינו מציין ש"כה בכת"י, ברם ברור שגם בכרכות היה לפניו כת"י, שכן הוא מעיר פעם אחת בפ"ה ה"א, ל"ז ר"ע"ב: ה"ג ב ס פ ר י ם י ש נ י ם, כמו שהוא נוהג בביצה.

ועל כולם נאמנת עליונו ערותו של ר"ש ערני שחי בעירו של רבינו (בצפת) סמוך לזמנו, והוא מעתיק (בכרכות פ"ו מ"א ר"ה שעל היין) בשם ר"א אוכרי מלה במלה מפירושונו (פ"ו ה"ב, מ"ז ע"א).¹³⁸

ברם מצאתי בפירושו זה דבר תמוה מאד והוא מאמרו בכרכות פ"א ה"א, ר' ע"ב: ובמרש חזית פירש מתנות כהונה דלמא כמו איתמר בבבלי,¹³⁹ והראיתי ל מ ו ר י נ"ע ואמר לי לא סבירא לי משום רתיבת רילמא אין משמע איתמר. והנה סתם מורו של רבינו הוא ר' יוסף סאניס¹⁴⁰ שנפטר בשנת שלי"ב,¹⁴¹ ולו הראה את פירושו המתנ"כ. אבל פירוש זה לחמש מגילות נרפס בראשונה בקראקא בשנת שמ"ח, כלומר כמ"ז שנה אחרי פטירתו של ר' יוסף סאניס! אמנם ר' יששכר בער כותב:¹⁴² אמר המחבר ער כה עזרני ה' יתברך להשלים מלאכת הקודש הזאת במהרורא בתרא ביום שנאמר בו כי טוב ב' פעמים, יום שלשים לחדש אב הוא יום ראשון לחדש אלול שנת ונתתי לכם לב חדרש לפ"ק, כלומר בסוף שנת שמ"ד השלים את המהרורא בתרא שלו, ומכאן שכתב לפני כן מהרורא קמא. ברם השאלה היא כיצד נתגלגל פירושו של ר' יששכר בער לצפת לפני שנת שלי"ב? והרי בזמן ההוא כבר לא פרסמו את הספרים בכתב אלא הכינו טופס אחר כדי למסורו לרפוס. לכאורה יש לפתור את החידה בהנחה שר' יששכר בער בעצמו היה בא"י לפני ענת שלי"ב והוא הראה את הטופס שלו לר' אלעזר אוכרי.¹⁴³

¹³⁷ בשני הפירושים הוא סביא את ספר הוהר, עיין בכרכות פ"ד סה"א, ל"ב ר"ע"ב. בפ"ט ה"א, ס"ב ע"ב הוא מעתיק ממדרש הנעלם. מספרי האחרונים הוא סביא בעניהם את הכית יוסף למהרי"ק.

¹³⁸ מה שמעתיק בפלא"ש (בכרכות פ"ו ס"ג קרוב לסופה) בשם ר"א אוכרי אינו מפירושו לכרכות אלא מפירושו להרוסות פ"ו שהשמש בו חכופות. עיין רשימתנו לעיל עמ' ס"ד.

¹³⁹ וכן במתני"ב שלפנינו בשה"ש רבה פ"ו-י'.

¹⁴⁰ עיין שה"ג ערך ר' אלעזר אוכרי והורודיאקי; בציונים לזכר שמחוני עמ' 140.

¹⁴¹ בשנים עשר ורשות להר"י מינץ הדרס השש, ד"ו ע"ג, ל"ד ע"א שפורס: וענת שמעתי והרנו כמני בו נפטר בקראקא קרובי הנאון כמהר"ד ס"ה א"י ס"ר ל"ג ז"ל וכו', ובסבוע

הזה הניעה אליו השמועה כי בצפת נפטר החכם הגלם כמהר"ד יוסף סניש ז"ל אשר היה איש רשום מאד מגדולי חכמי א"י. ועיין בציונים ס"ה ע"ג, ויש סס מהר"ד.

¹⁴² בסוף חמס מגילות כרפוס הג"ל, ק"ל ע"ב.

¹⁴³ במדרשים מצויות כמה מקבילות לירוש' בכרכות. ולא מצאתי שהמפרש השתמש במתני"ב במקומות אחרים (עיין לדוגמא פ"א ה"ג, ח' ע"ב-ט' ע"א ומתני"ב בשה"ש רבה פ"א-ב'; פ"ג סה"א.

כ"ד ע"א ומתני"ב לקה"ר פ"ז-ב'; פ"ז ה"ב, נ"ג ע"א-נ"ה ע"א ומתני"ב לבי"ר פ"א-ג'; ועוד בכ"ס). ובפ"ט ה"ב, ס"ד ע"ב פירש רבינו: כ"ר פ"ח"ן פ"ק. אבל במתני"ב במקבילה ושה"ש רבה

פ"ב-ה': בן מב"ש פ"ח"ה ורוע' (ולעיל פ"ב ה"ח, כ' ר"ע"ב פ"י הרב בעצמו בר פח"ן: פ"ח

אין ברעתי להכנס עכשיו לחקירה המסובכת על מקום מגוריו ופטירתו של ר' יששכר בער, כי מצד אחד נאמנת עלינו ערותו של ר' יעקב רייפמן¹⁴⁴ שראה את מצבת בעל מת'כ בביה"ק של העיר שעברעשין אשר בפולניה, ומצד שני קשה מאד להכחיש את מסורת ר"ד קונפורטי¹⁴⁵ שמציין את קברו בסימניו ובמצריו בחברון ע"י ר' אליהו רי ווריאש¹⁴⁶ ואפשר שר"י בער היה בעוירו ב"א, ולפיכך חשבו שגם נפטר שם. וזוהו התבאר לנו גם שיטתו של בעל מת'כ בבאורו שנהג בה כמדת חכמי צפת שבזמן ההוא. והיו לו חוץ ממדרשים וספרים אחרים בכת"י¹⁴⁷ גם ירושלמי על קלף ישן נושן טוב ויפה¹⁴⁸ והיה לפניו תלמיד ירושלמי למכות פ"י¹⁴⁹ שכבר חסר בכל כהתי' שהיו לפני המרפיסים באיטליה ורק עכשיו זכינו לו ע"י הגניזה שבמצרים¹⁵⁰, וכן היה לפניו תלמוד ירושלמי יותר שלם בסוף ע"י¹⁵¹. והרי ספרי הירושלמי בכת"י היו בלתי מצויים מאד אפילו במזרח¹⁵

אחר, שפל אנשים). ונראה ששאב את פירושו מספר אוח אמת לקה"ר פ"א-ס' (פלוניקי שבה, ק"ו ע"א) שכתב: בר פחין. פי' ארם פקח.
144 ביה אוצר הספרות שא' תרמ"ו, אהל יששכר עמ' 2.
145 קורא הדרות, הוצ' קאסמל, ס"א ע"א.
146 וראיתי לחכם אחד (שכתי מי והיכן) ששער שהקיסו בשעברעשין מצבה לזכרו של ר' יששכר בער בעזפטר בא"י, וכמרומו שהבא סמוכים למנהג זה. ברם יש ר' הנחות שהרב ואחיו היו באירופה.
147 עיין רייפמן הנ"ל עמ' 10, הערות 18-22.
148 עיין ברשימה אצל רייפמן הנ"ל עמ' 10 הערה 16, ויש להוסיף עליה כהנה וכהנה. וכן היה לפניו גם ירוש' ברכות בכת"י, שכת' כותב בבר' (פצ"א-ג'): בירושלמי וברכות פ"ו ה"ב, י"א ע"ב) גרס ומי צרה לי מינה לא שאלתיה. וכך מצאתי נקוד ומי צרה הצדיק בפתח זכ"י. וכונתו לירושלמי על קלף ישן נושן שהיו בו מלים מנוקרות, עיין מת'כ יור' כ"פ"א, איכ"ר פ"ד-ב'.

149 עיין מת'כ לב"ר פס"ח-ט'
150 עיין הלכות הירושלמי להר"ם שהוצאתי לאור, עמ' ס"ו.
151 עיין מ"ש עמ' ס"ח, סוף נספח א'.
152 עיין לעיל עמ' שא' מ"ש בשם הר"ש סיריליאו. וכן כותב הרי"ן חביב בעל העין יעקב בהקדמתו לאגרות הירושלמי מועד שיגע לבקש ספר ירושלמי לסדר מועד ולא מצא, והעתיק את דבריו בהירושלמי כפשוטו עמ' 21. וכ"ה כותב בסוף ליקוטיו לירושלמי ור"ס ס' ל"ב: לא שמעתי ולא ראיתי בעיר הואת שום ספר מתלמוד ירושלמי ופי' ר' ש"י זולת מספכתא א' זכ"י, ויאתרו לי כי בעיר הואת נמצא ביד חכם מסוים, רב מוסמך מוכתר בכחד תורה וכוונה ספר ארוך אשר נכתבו בו בלי פירושים מדרשים רבים משהא סדרין תלמוד כבלי וגם ירושלמי זכ"י, ויראה מחובו היחה כונת מחברו ללכת בדרך בעל הליקוט לחבר על הנדרש על אי זה פסוק מחורה נביאים וכתובים זכ"י. וכן הוא כותב שם בליקוטיו לתענית פ"ב: הייתי חפץ שיראה בידו מסכת תעניות ירושלמי בספר שלם. כי עתה אין בירי אלא ספר ליקוטו זכ"י, וכן לא היה שום כתי' של הירושלמי לפני הרב ר' שמואל יפה שהשלים את ספרו יפה טראה לירושלמי בקושטא בשנת שס"ו (עיי"ש בסוף הספר בר"ר, שכ"ו ע"ב), וכן לא היה כתי' הירושלמי (חוץ מכת"י עם פיר' ד"ש סיריליאו) לפני ר' יהושע בנבנשת, עיין על כ"ו הלקו' בנספח. כסובן שס"ט שקלים היא יוצאת מן הכלל, מפני שהיתה נספחת לבבלי. וכן כותב הירוש' בברכי יוסף יור' ס' רנ"ט (ד' ויגא תר"ך, נ"ו ע"א): וראיתי בירושלמי כתי' ב"ת י"ד דגריס הא נתון הכל בעריכין זכ"י. אבל אין מביאין ראיה ממצאות חבתי' של מס' שקלים לשאר הירושלמי.

[כז] משהו על מפרשים קדמונים לירושלמי שיג

ומכל שכן שלא היו רגילים באירופה. וכן היה לפניו פי' ר' אברהם בר' אשר על כל המדרש, 153 ורב זה היה מחושבי צפת. 154 וכן התעניין בפירושים ע"פ השפה הערבית, 155 אעפ"י שלא ידע אותה. כז' יכול לשמש סמוכין לרבר שחבר את המהדורה הראשונה בהיותו בא"י. והרברים צריכים עיון וברור, שהרי מן הפיסקא שבפירוש ר"א אוכרי לברכות הנ"ל אין הוכחה נמורה, מפני שיתכן שהיה לו להרב ז"ל עור רב מובהק (מחוץ לר' יוסף סאגיס) שקרא לו מורה סחם. ויש לציין שכתה"י שהיו לפני הרב בברכות לא היו רומים כלל לכתה"י שהשתמש בהם ר"ש סיריליאו, כמו שאפשר להוכיח מהשוואה מרוקדת של שני הפירושים, וגם לא הוכירו רבינו בעום מקום בפירושו לברכות, 156 אעפ"י שבן עירובן זמנו הזקן - מנו. ר"י קארו השתמש בו הרבה, עיין בתולדות חכמי ירושלים לרא"ל פרומקין ח"א, עמ' 167, 64.

ואשר לפירוש ר"א אוכרי לביצה כבר ראינו שהיו לפני הרב כת"י ישנים שלא התאימו כלל לא לנסח הרפוסים ולא לנוסח שבש"ד (כת"י מצרים). ובררך כלל פירושו לביצה היא מרגליתא רלית לה טימי, וברצות ה' נוציא את המסכת לאור עס פי' רבינו.

פני משה לר' משה בר' שלמה נ' חביב

ומצפת לירושלים. באוצר הספרים של ר"ר ששון ז"ל 158 נמצא פירוש כת"י למס' ברכות, פאה ורמאי לר"מ נ' חביב 159 שהיה אב"ד של ירושלים. 160 המחבר מכרש באריכות ובהרחבה, כפי שנראה מגורל הכת"י, 161 ושמו של המחבר ערב

153 לפי רייפמן שם עמ' 3.

154 עיין בהקדמתו לספרו אור השכל.

155 רייפמן שם עמ' 11, הע' 26.

156 עיין מלא"ש ברכות פי' מ"ז קרוב לסופה. ואפשר שבפירושו לתרומה הביא הרב את

פירוש הרש"ם. ועיין לעיל הערה 84 על ישיבת הרש"ם בצפת.

157 לפני ר"י קארו היו גם כת"י אחרים של הירושלמי, כפי שנראה מן השינויים המרובים

בפיסקאותיו מן הירושלמי בהשוואה לנוסח הרפוסים, וכה' אומר ספורש (ב"י בטור י"ד סי'

ר"ז, ר' ורשא קכ"ז ע"א): הנודר מן היין א ס ו ר ב ין מבושל ירוש' נדרים פי' דה"ח, ל"ט

ע"ד) וכו', וכך מצאנו בירושלמי כתיבת יד ולאפוקי מנמחת הדפוס שכתוב בה

סותר ביין מבושל וכו', הנודר מן היין סותר בקוגריוטון כך היא הניקסא בספרי הרפוס (ב ס פ ר

כתיבת ד.

158 עיין אהל דור ח"א, עמ' 104 ואילך.

159 עייש 106 ע"ב שסצ"ין כי בכה"י נזכר: ועיין בעץ החיים של מורי הסי' ס ה ר"י ח

נר"ו. וכוונתו כמובן לחותמו ד' יעקב חניו ולספרו הירוע, עיין תולדות חכמי ירושלים לפרומקין

ח"ב, עמ' 89.

160 עיין פרומקין שם עמ' 89 ואילך. ורשות וס"ח סמנו נמצאות בספריה שבכיה"מ

בנרפסס, עיין מ"ש ר"ד לאווינר בהסד לאברהם, סה"י לכבוד האספער, בנרפסס ח"ש, עמ' 28

ואילך.

161 רל"ט עמודים מגורל $9\frac{1}{8} \times 6\frac{3}{4}$.

[כה]

ליברמן

שיר

בעד טיב הבאור. ברם בנוגע לתולדות כהה"י של הירושלמי היה מעניין לקבוע את נוסחאות כהה"י שהשתמש בהם הרב. לצערנו הסתפק הרושם רק בג' רוגמאות (106 ע"א) וקימץ ביותר בהעתקתן, וגם לא ציין למקומן בירושלמי. ואלו הן הרוגמאות:

א. גמ', הכי גרסינן והיא גירסת הר"ש ז"ל וירושלמי כתיבת יד תנו (צ"ל: תני) הרוצה להפריש וכו'. הכוונה היא לרמאי פ"ה רה"ב, כ"ד ע"ג. גירסת הר"ש סיריליאן במהדורא שלנו שונה כאן מגירסת הר"ש ברפוס¹⁶²; אכל עיין מ"ש להלן עמ' שי"ח בהערה הנוספת. ובהלכה זו ראיתי בפתח עינים להחידא ז"ל (במקומו, כ"ב ע"ב): ואחר זמן רב האלקים אנה לידן פירוש ירושלמי כ"י ושם ראיתי שכתב ראיכא נסחא דל"ג בירושלמי עד כרון קהן לוי וכו', וכתב הרב המפרש הנו' דהכי מוכח מהר"ש והרא"ש דלא הוה גרסי ליה בירוש' דמוקמי למתניתין כאבא אלעזר עכ"ד והנאני. ועיין בכרכי יוסף ירד סי' של"א אות י"ב (וציין לו בפתח עינים שם). הפירוש הזה הוא בודאי לא מן הרש"ס, שהרי הוא גרס כ"ז בנוסחא שלו,¹⁶³ ואפשר שהעתיק מפ"י ר"א אוכרי שנהג בהוכחות כאילו.¹⁶⁴

ב. לא התירו למכור רמאי אלא לסיטון בלבר שימכור, הכי תניא בתוס' (רמאי פ"ג הי"ג) ומסיים בה אבל בעל הבית בין כך ובין כך צריך לעשר. וכן מצאתי בירושלמי כתיבת יר'. הכוונה היא לרמאי פ"ב ה"ד, כ"ג ע"א, וזו היא גירסת הר"ש סיריליאן, עיין בירושלמי הוצ' לונץ, י"ג ע"ב אות ב'.

ג. הכי גרסי' בספרים ישנים קצר הגובר וכו' וש ספרים גרסי' קצר הגובר וכו'. הכוונה היא לירוש' פאה ספ"ב, י"ז ע"ב, והרושם ולא העתיק את השינוי בין גירסת כהה"י ובין הגרפס. נוסח הרש"ס מתאים כאן בדיוק לנוסח הגרפס, ולכאורה נראה שהמחבר כיוון כאן לכתי' אחר. אבל אפשר שהרב השתמש כאן בפ"י ר"א אוכרי, ויתכן ג"כ שכיוון לספר שרה יהושע שגרפס בקושטא חכ"ב, ושם (ע"ז ע"ב) גורס: קצר הגובר חציה וכו',¹⁶⁵ וכרי להוציא מגירסת בעל שרה יהושע שיש להניח שהשתמש בו) אמר שבספרים ישנים (והיינו ד"ו מהרש"ס) הגירסא היא חציה.¹⁶⁶

הר"מ ה' חביב כתב את ספרו בקושטא בהיותו צעיר לימים מאד,¹⁶⁷ וספק

¹⁶² עיין בירושלמי הוצ' לונץ, כ"ג ע"ב ואילך ובמלא"ש פ"ה מ"ב.

¹⁶³ עיין בירוש' הוצ' ה"ל, וגם במלא"ש שהביא את פירוש הר"ש לא העיר כלום.

¹⁶⁴ עיין מלא"ש ברכות פ"ו מ"ז קרוב לסופה ומ"ש לעיל הערה 138.

¹⁶⁵ במקום חצי חציה' שלפניו. וקרוב בעיני שבשרה יהושע נפלה טעות דרפוס (אעפ"י

שלא חקן אותה בסוף ספרו). כפי שנראה מן העניין בירושלמי.

¹⁶⁶ כמובן שכ"י אינה אלא השערה, כי לצערי לא יכולתי להשיג העתק יותר שלם מן הפסקאות ה"ל.

¹⁶⁷ שהרי הוא מוכיח שם את חותנו המהר"ח בכרכת החיים, ומכאן שכתב את פירוש

לפני שנת חל"ד, עיין תולדות חכמי ירושלים לפרומקין ח"ב עמ' 68 והשוה שם עמ' 69.

[כט] משהו על מפרשים קדמונים לירושלמי שטו

גדול בעיני אם היו לו כחבי יד של הירושלמי (חוץ ממהרש"ס), מה שלא היו לו לבן זמנו ומקומו הרב ר' יהושע בנבנשת שחבר פירוש על חלק גדול מן הירושלמי.¹⁶⁸

ספרי הירושלמי המוגהים שהיו בידי חכמי א"י והספרים שהגיהו

כבר ראינו לעיל שהיו בא"י, ספרים ישנים¹⁶⁹, וספרי עתיקי של הירושלמי. ספרי הרפוס של הירושלמי הוגהו אח"כ ע"פ בח"י ומסתבר שהשתמשו בכח"י הללו. וכן מביא מהר"י קורקוס¹⁶⁹ בבאור על הר"מ:¹⁷⁰ ומצאתי ירושלמי מונה וכו'. מכיוון שרבינו השתמש ברניל בנוסח הרפוס, הרי מחייבת הסברה שהירושלמי המוגה שהיה לפניו הוא ר"ו שהוגה ע"פ כח"י.

וכן כנראה היה ירושלמי מוגה גם בידי ר"מ די לונאנו¹⁷¹ העתיק ממנו החיד"א בככר לארון, קס"א ע"ב ואילך. ומתוך ההגות הקצרות נראה שהר"מ לונאנו רשם אותן על הגליון.¹⁷² ובפתח עינים (ב"מ מ"ד ע"א) כתב החיד"א: ומצאתי להרב השלם במהר"ר מנתם די לונאנו ולה"ה בהנהותיו לידו' מכתב ידו הקרושה שכתב מה שחסר ברפוס מירושלמי כתיבת יד, עייש שהעתיק סוגיא שלמה,¹⁷³ ויתכן שהשלימה על הגליון מירושלמי כתיבת יד שהיה לפניו או מירושלמי מוגה.

וכן ראה החיד"א בירושלמי ירושלמי מוגה ע"י ר"ב אשכנזי.¹⁷⁴ הרבנים הגילו לא הסתפקו בחקוקן הנוסח גיריא אלא כתבו גם פירושים על הגליון. ולפעמים אנו למדים מהם פירושים למקומות קשים מאד בירושלמי. כן לדוגמא שינונו בתענית (פ"א סה"ג, ס"ד ע"ב): תני אם הייתה השנה חסירה נותנין לה חסרונה. ואם לאו הולכין אחר סידרה חברי רבן שמעון בן גמליאל. רבי אומר לעולם הולכין אחר סידרה. ואם הייתה השנה מעוברת הולכין אחר עיבורה. ר' זעורה ר' יסא ר' שמואל בר רב יצחק מטי בה בשם ר' יוחנן לבסוף נצרכה. ונרחקו מאד המפרשים בבאורו. והנה בספר פרי הארמה¹⁷⁵ מעתיק:¹⁷⁶ ובגליון הירושלמי מצאתי כ"י רפידש ח"ל, הייתה חסירה. אמתני' קאי, רתנן בני' בחשון כו' הניע ר"ח כסליו

¹⁶⁸ יש להצטער שלא נסתייעא מילתא שירפס פי' הירושלמי לבן זמנו הוקן סמנו. ר' בנימין מוספיא, עיין ש"ש כאור החיים לר"ח סיכל, עמ' 285, סי' ו'.

¹⁶⁹ עיין עליו בתולדות חכמי ירושלים לפרומקין הגיל ח"א עמ' 68, סי' י"ג.

¹⁷⁰ פי' מה' כלאים הו', ג' ע"א; פי' מה' ע"ש היר, פי' ע"ד. ועיין אהצ"י כלאים עמ' 8.

¹⁷¹ עיין עליו אצל פרומקין הגיל, עמ' 134 הע' 1.

¹⁷² ועייש קס"ד ע"ב שכתב: הנהוה שמצאתי לא' קרוס בירושל' בגליון כח"י נושן.

¹⁷³ עיין ש"ש בתלמודה של קסרין, עמ' 81 הערה 78.

¹⁷⁴ עיין שה' מערכת ספרים ערך הנהוה, ועיין פרומקין הגיל, עמ' 118, ומ"ש בקריה ספר שי"ג, עמ' 103.

¹⁷⁵ לר' מיוחס בר' שמואל מירושלים, ח"ד ה' תענית, ח' ע"א.

¹⁷⁶ והעידני עליו ידידי המנוח ר' מיכל רבינוביץ ז"ל לפני כשתיים עשרה שנה.

שטז

ליברמן

[ל]

[כו], וקאמר דכל אלו הזמנים רמנו חכמים במתני' צריך לדרקק בהם על קביעות השנה שהם תשרי וחשוון, שפעמים שניהם חסרים ופעמים שניהם מלאים ופעמים אחר מלא ואחר חסר, ואם היא חסרה אין מתחילין באלו הזמנים שזכרו במתני' אלא ממלאים חסרונם, ואם אינם חסרים הולכים אחר הקביעות דקבעי לה ביד. מחלפה שיתיה. פי' כי הוא הבין רמה שאנו אומרים הולכים אחר העיבור חוזר על זה הדין בעצמו, כלומר שלא יתחילו להתענות, וכל דיני המשנה אלא אחר חרש, מפני שהיא מעוברת, ועלה קא מתמה מחלפא כו'. ומשני לבסוף נצרכה, ר"ל האי רקאמר הולכים אחר עיבודה חוזר על סוף הזמנים של תעניות רתנן היחידים חוזרין ומתענין עד שיצא ניסן עכ"ל. ואומרים שהיא כתבת יד של הרב בצלאל ז"ל. ופירוש זה על לבסוף נצרכה ראוי למי שאמר, 1764 וכן ענינו בירוש' שם ספ"א: יצא ניסן הנשמים סימן קללה (ע"ב פ"ס' מן המשנה). אמר ר' יוסי ביר' בון ובלבר ניסן של תקופה. ולפ"ז בסוף אין הולכים אחר סידרה, כלומר אחר קביעת ב"ד, אלא אחר עיבורה שנתן לה כרי למלא חסרונה.

ואשר להגהותיו של ר"ב אשכנזי לנוסח הירושלמי, ברור הוא שהגיה ע"פ כת"י שהיה תלמידו ר"ש ערני השתמש עריין בכת"י הירושלמי, עיין מ"ש במבוא לירושלמי כפשוטו, עמ' כז, 1765

סוף דבר, ראינו שבמאה הרכיעית לאלף הששי ובסמוך לה לפניה ולאחריה התעוררו החכמים שגולרו בא"י ואלה שהיה ברעתם לעלות לשם¹⁷⁷, לחבר פירושים לתלמודה של א"י ולהגיה אותה. ואנו מסיימים כמה שהתחלנו, במכתבו של ר' שלמה בן יהודה: 1778 ואם הקל בכבוד אם לאמר כי שכתה תורתה, והרבה בשבת אשת אב. כי מצאה הודיתה. אשר הותיר לה שארית. הוא יקנא למקילה ויזכור לה ברית. כי לא תשכח תורתה להכרית. כי עתידה היא לשוב אל בתי אכסניותיה. לבלתי מוש מהם הליכותיה.

1764 וכן פירש סדעחו הנר"י ראזין בצפנה פענת. פי"ג סה' תענית ה"ט.
1765 בשעת ההגהה הגיעני ספרו הגדול של מהר"ן אפשטיין, וראיתי שם (עמ' 489 הע' 3) שהעיד על ש"ת הר"י סטראני ח"ג סי' ל"ה שכתב: [ואין סעידין אלא לאחר ג' ימים ע"כ] וכן וכן היא בנסחת הירושלמי ככל הספרים. רעמו של מהר"ן היא שהכוונה היא לכל ספרי כתיהי של הירושלמי. אני השמטתי מקום זה מפני שספק גדול הוא בענין אם כיוון לכת"י. החשובה נכתבה לא יותר מוקדם משנת שפ"ב (עיי"ש בשאלה) והיינו כי"ג שנה אחרי שנת שפ"ב כמה כתיב"י של הירושלמי, ולא הזכיר ש"כ"ה בכל הספרים, מפני שבסוף הוא עדיין לא היה בירו אלא דפוס אחר. ברם רחוק מאד בעיני שהיו לפני הרב ז"ל בקושטא אחרי שנת שפ"ב כמה כתיב"י של הירושלמי, מה שלא היה כלל לתלמידו בעל שדה יהושע. ועיין כנה"ג אה"ע, הגהות הטור סי' י"ז אות ש"ד.
177 עיין סיריליאן, ד"ס פיננסי, ר"א אוכרי, ר"ב אשכנזי, ה"ס לונגו ור"ס נ' חניכ.
178 עיין לעיל הערה 1.

[לא]

משהו על מפרשים קדמונים לירושלמי שזן

נספח

אמרנו לעיל ועמ' שייב הערה 152 שלא היו שום כחבי של הירושלמי לא לר' שמואל יפה ולא לר' יהושע בנבנשת. אמנם ביפה מראה להר"ש יפה נמצאות לפעמים גירסאות שונות מאלה שלפנינו, אבל ברור שהוא השתמש בפירושי הראשונים, באגרות הירושלמי שבעין יעקב וכדומה, ועל פיהם הגיה כשם שהגיה גם ע"פ הסברא משיקול דעתו. בכל ספרו לא מצאתי נוסחא שיכולה להוכיח לנו כי הרב השתמש בכתי' הירושלמי. רק גירסא קשה שלכאורה אינה מובנת מוכיחה על שימוש בכתי'. יתר על כן לא יחכן שבספר רב הכמות כיפה מראה לא זוכיר הרב שכ"ה הגירסא בכתי' הירושלמי.¹⁷⁰

אותם הרבנים אפשר לומר גם בנידון הר"י בנבנשת, והרי הוא מעיר ע"פ רוב כשהוא מתקן ע"פ גירסאות הראשונים וע"פ הר"ש סריליאן. נסיים בפ"י הר"א פולרא לירושלמי זרעים. מקובל הוא אצל חכמי ישראל מר"ז פרנקל¹⁸⁰ ואילך שהרב השתמש בכתי' הירושלמי. אבל אין לרבנים הללו שום יסור. הרב אינו מזכיר בכל ספרו שכ"ה הנוסחא בירושלמי כתי'. הוא מגיה כמה פעמים מרעתו ומן הסברא גריא, וע"פ רוב ע"פ הר"ש, ע"פ התיו"ש¹⁸¹ וכמה מפרשים אחרים שהיו לפניו.

¹⁷⁰ בפסחים פ"ה ה"ז, ל"ב ע"ג (ובמקבילה בתענית ספ"ג) טנינו: חר בר אביה עבר קוסי חיובתא אמר לון ענון בתריי מה דנה אטר. הדא אמרה ליה הדא דירן (כלומר, אין זה הלל שלנו, הלל המצרי). איר טנא הדא דירן. נ ס א הוה רב בנין כן אמר לון ענון בתריי מה דנא אטר. וביפה מראה מעתיק שם: נ ש א הוה רב וכו' פי' לעולם הלל שאנו רגילים בו היה ומסוג דהוו התם בני נשא הרבה והיו בניניה עמי ארץ אמי' להם שיקראו אחריו. ברם ברור שאין כאן גירסא סכתי' אלא חיקון מן הסברא. ולא עוד אלא שהחיקון אינו נכון. מפני שכל המפרשים (ובתוכם גם אני בהירושלמי כפשוטו עמ' 404) לא עסרו על הפירוש הנכון בירושלמי. והפירוש הפשוט הוא שהירושלמי הוכיח מזה שהחון אמר להם לציבור לענות אחריו כל מה שהוא אומר שאין זה הלל המצרי שנתנו בו לענות רק ראסי פרקים (עיין סוטה פ"ה מ"ד, תוספתא שם פ"ו ה"ג, ירושלמי שם ה"ז, כ' ע"ג ובבבלי ל' ב'). ועיין במכילתא שירה פ"א, הוצ' הורוביץ עמ' 119 ובבבלי סוכה ל"ח ב' וברש"י ובתוספ' שם). ור' טנא רחה את הראייה, ואמר שהנש היה גדול. ולפיכך בקש החון שיענו אחריו כל מה שהוא אומר, כשירה היים בששט ר' נחמיה. פירוש המפרשים שהעם היה בקי בעיף בהלל המצרי אינו מתקבל על הרעע גם מטעם אחר, שהרי בא"י לא אמרו כלל הלל לא בר"ח ולא בששט הימים האחרונים של פסח (כפי שיתבאר במ"א, והערת זולאי בדיעות הטכונ לחקר השירה העברית בירושלים ח"ה, תרצ"ט עמ' קל"ג, לאחר. חגות בראשון הל"ג צריכה חיקון).

וכן בהוריות פ"ג ס"י ט"ז (ול"ז שכ"ה ע"ג) מכיאי כיפה מראה: וי"ס ד נרסי ראש קורם לוקן שאינו ראש. וכבר העירונו בקריה ספר שו"ד עמ' 326, טנירסא זו היא גם בשו"ד ובהנ' הוצ' הילריסהיימר עמ' 602 וציניתי שם להערת המו"ל (שכסבי גירסא זו בשם שהנ' הוצ' קורוניל). אבל כמובן שהר"ש יפה לא כיוון לספרים הללו, אלא לירושלמי הנספח בבבלי ד"ו ובר"ח שם, תקנו' ע"פ הוצאת הירושלמי. ועיין מ"ש הר"ל וניצבורג בפירושים וחרושים לירושלמי ח"ג עמ' 101, הערה 211.

¹⁸⁰ מבווא הירושלמי, קמ"א ע"א.

¹⁸¹ עיין כפאה פ"ו ה"ג, ר' אשטיילרס ט"ז ע"ג וע"פ דפוס זה אציין את הדפים מכאן

שיח

ליברמן

[לב]

וכן הוא מביא מכת"י הגאון מהר"מ ז"ל. עיין פאה פ"ג (קרוב לסופו), ט' ע"ב: ה"ג מפני שהוא מפרש מן הקמה על הקמה ומן הקמה על הקציר ואינו מפרש מן הקציר לא על הקמה ולא על הקציר. וכן כתב הגאון מהר"ם ז"ל. שם בסוף הפרק: וכן כתב הגאון מהר"ם ז"ל: שם פ"ד הא, י"א סע"ב: ואיפכא נדסי' ד"י לרדיש לקיש, וכן הנייה הגאון מהר"ם ז"ל. שם פ"ז ה"ד, י"ז רע"א: ובכ"י של הגאון מהר"ם ז"ל דאיתי רקאי אעומר שמוכיח כגרו. 182

וכן הוא מביא הנהגות בשם ר"י אבוהב. עיין פאה פ"ג ה"ה, י' ע"א: ובספרי"י כתוב במקום אחרון ראשון, ושעות הוא וכן הגיה מהר"י אבוהב ז"ל כאן, ויש גורסין ראשין, והיינו רביעי ראשונה ודביעי ג' שהוא ראש לחצי האחרון, והוא הר"י קורקוס ז"ל הביאו הזכ"ם ז"ל. 183 אבל בעיקר הרבה להשתמש בפי' שדה יהושע ובגירסאותיו (ע"פ הר"ש סיריליאן), כפי שנראה לבל מעיין. על פיו השלים כרייתא שלמה בסוף בכורים, ט' ע"א: תניא (!) הבכורים מצוה להביאן בשבעה כלים וכו'. וכן העתיק ממנו את הגירסא ואת הפירוש בערלה פ"א דה"ב, ג' רע"ב וכן בכ"מ. והוא מזכירו בשמו מפורש בשביעית ספ"ז, י"ז ע"א: ראיתי בשדה הישועה (צ"ל: יהושע) כשם מהר"ש סיריליאן ז"ל בערלה שכתב וכו' (וכ"ה שם ק"ח ע"ד). סוף דבר אעפ"י שהרב ז"ל נהג להעתיק מן המפרשים מבלי להזכיר את שמם, מ"ם לא רצה להשכיח את שם המקורות לגמרי ולא נמנע לפעמים מלהזכיר אותם בשמם, אבל לנוסח כתי של הירושלמי אין זכר בפירושו. 184

הערה נוספת (לעמ' שי"ד הערה 162)

הרב סלימאן דור ששון נ"ר הואיל בטובו לשלוח לי צילום של דף 204 מכת"י פני משה וקיבלתי אחדי שמאמדי כבר היה קבוע ברפוס, ולפיכך אני מעתיק את כל הפיסקה כאן: גמ' הכי גרסינן והיא גירסת הר"ש ז"ל וירושלמי כתיבת יר תנו (צ"ל: תני) הרוצה להפריש תרומה ותרומת מעשר וחלה כאחת נוטל כרי

ואילך) סמיה ומכלים שורה שלמה בירושלמי, וזה ע"פ הר"א מלונדריש שמביא כתיב' שם פ"ז מ"ה.

182 לא נתברר לי למי הוא מקוין. ואולי הכוונה לר' משה זכות מחבר קל הרמז, שלפי השמועה חבר פירוש על הירושלמי, עיין שה"ג להחיד"א בערכו. הרב נפטר בתחילת שנת תנ"ח, ע"י"ש.

183 בר"ח של הכ"ס, פ"ג מה' מניע' הי"ז הגירסא: הראשון, וכן הדפיסו גם במהר"י קורקוס סבר"ם הוצ' נויארק, אבל במהריק ד"ר יש ע"ד לנכון: הראשין.

184 השוה כל מ"ס בגטסה זה ומ"ס על הר"ש סיריליאן (לעיל עמ' ס"א), על ר"י קארן (לעיל הערה 187), על ר"א אוכרי (לעיל עמ' ס"ד) ועל בעל מתנות כהונה (לעיל הערה 148) עם מ"ס הגר"ל וינצבורג שלי"א בסמבוא לפירושים וחידושים ה"א עמ' קט"ז-ק"כ

[לג] משהו על מפרשים קרמונים לירושלמי שיט

תרומה ותרומת מעשר וחלה כאחת וכמה הן א' מעשרים ואומר א' מק' כמה שיש כאן הרי הן בצד זה חולין ועוד א' ממ'ח כמה שיש כאן הרי הוא בצד זה חולין טבל והשאר תרומה על הכל והמאה חולין שיש כאן הרי זה בצד זה מעשר ושאר מעשר סמוך לו וזה שעשיתי מעשר עשוי תרומת מעשר עליו זה שעשיתי חולין טבל הרי זה בצד זה חלה ומ'ש בצפוניו ובדרומו ומחולל על המעות. כך היא הגו' הנכונה אשר מצאתי בהד"ש מונה ובירושלמי כתיבת יד.

ולפ'ו העתיק הרמב"ח לא מנוסח הר"ש שברפוסים אלא מר"ש מונה, ועיקר העתקתו היא כנראה מן הר"ש, אלא שכת"י הירושלמי מסכים לה בכללה. ונוסחה זו מתאימה להוספתא פ"ה ה"ז,⁵⁴ ובחלקה גם לכת"י הר"ש סיריליאן, עיין בירושלמי הוצ' לונג כ"ד דע"א אות א' וב'.